

XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Avusturya'nın Katolik Ermenilere Yönelik Politikalarına Dair Bazı Tespitler*

Some Observations About the Austrian Policies Towards The Catholic Armenians in the XVIIIth and XIXth Centuries

Gürsoy Şahin

Tarih Bölümü, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar, Türkiye

Özet

Bu araştırmanın amacı, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Avusturya'nın Katolik Ermenilere yönelik politikalarını ve bu politikaların Avusturya-Osmanlı ilişkilerine tesirlerini ortaya koymaktır. Araştırmada ayrıca Avusturya'nın Katolik Ermenilere desteğinin gerekçesi ve bu durumun sonuçları da değerlendirilmiştir.

Katolik Ermenilerin, Avrupalı devletlerle ilişkilerinin gelişmesinde Katolik bir Ermeni rahip olan Mihitar ve tarikatına mensup Mihitarist rahiplerin ayrı bir yeri olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda araştırmada, Mihitaristlerin faaliyetleri ve Osmanlı ülkesinde bulunan Katolik Ermeniler üzerindeki tesirleri de irdelenecektir. Mihitarist rahiplerin faaliyetlerinin ortaya konulması, Osmanlı ülkesinde Sultan II. Mahmud tarafından 1830'da Katolik mezhebinin resmen tanınması ve bu süreçte Avusturya ile Osmanlı Devleti'nin ilişkilerinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Araştırmada Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Katolik Ermeniler ve Mihitaristlerle ilgili mevcut belgelere, Mihitarist Birliğine mensup araştırmacıların eserlerine ve dönemle ilgili diğer kaynaklara müracaat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avusturya, Osmanlı Devleti, XVIII. Yüzyıl, XIX. Yüzyıl, Katolik Ermeniler, Mihitar, Mihitaryan Birliği Viyana Şubesi.

Abstract

The purpose of this study was to reveal the Austrian policies towards the Catholic Armenians in the 18th and 19th centuries and the effects of these policies on the relationships between Austria and the Ottoman Empire. In the present research, the reason of Austria's support to the Catholic Armenians and the results of this condition were also be evaluated.

It is accepted that Mekhitar, a Catholic Armenian priest, and the Mekhitarist priests, the members of Mekhitar's religious order, had a separate place in the development of the relationships of the Catholic Armenians with the European states. In this regard, activities of the Mekhitarist and the influences on the Catholic Armenians living in the Ottoman country were investigated in the present study. Revealing the activities of the Mekhitarist priests had an importance in terms of recognition of Catholic sect in the Ottoman country in 1830 by Sultan II. Mahmud officially and understanding the relations between the Ottoman Empire and Austria during this period.

In this study, available documents about Catholic Armenians and Mekhitarists in the Ottoman Archives of the Prime Ministry, the works of the researchers who were the members of the Mekhitarist Unity and others sources related to the period were examined.

Keywords: Austria, Ottoman Empire, XVIIIth Century, XIXth Century, Catholic Armenians, Mekhitar, Vienna Branch of the Mekhitarist Unity.

CONTACT : Gürsoy Şahin, gsahin@aku.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-7817-2043

Geliş Tarihi & First Received : 21.10.2017

Kabul Tarihi & Accepted : 02.01.2018

*Bu çalışma 23-27 Kasım 2016 tarihleri arasında Türk Tarihi Kurumu tarafından Budapeşte/Macaristan'da düzenlenen "Osmanlı- Macaristan-Habsburg İlişkileri ve Kanuni Sultan Süleyman" başlıklı uluslararası sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

Giriş

Osmanlılar döneminde Türk-Ermeni ilişkilerinin genel olarak Orhan Bey zamanında başladığı söylenebilir. 1326 yılında Bursa'yı alarak başkent yapan Orhan Bey, Ermenilerin, Bizans'ın zulmünden korunmaları için Anadolu'da ayrı bir cemaat olarak örgütlenmelerine izin vermiş ve Kütahya'daki Ermeni ruhani merkezini Bursa'ya naklettirmiştir. Fatih Sultan Mehmed döneminde 1461 yılına gelindiğinde ise Bursa'daki dini lider Başpiskopos Hovagim, bir ferman ile İstanbul'a getirilerek Samatya'daki Sulu Manastır'da Ermeni Patrikhanesi kurulmuştur¹. Böylece Ermeni Gregoryen Kilisesi, Rum-Ortodoks Patriği ile aynı düzeye getirilmiştir.

Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı'nın nüfus politikasına uygun olarak Ankara, Bayburt, Adana, Tokat ve Sivas gibi şehirlerdeki Ermeni nüfusunun bir kısmını İstanbul'da iskan etmiştir. Keza XV. ve XVI. yüzyıllarda Orta Anadolu'nun farklı bölgelerinden İstanbul'a Ermeni göçleri devam etmiştir². Yavuz Sultan Selim döneminde Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'nun fethiyle bu bölgelerde bulunan Ermeniler, 1514-1516 yıllarında idari açıdan İstanbul Ermeni Patrikliği'ne bağlanmış ve yeniden organize edilmişlerdir³. Ermeniler bu tarihlerden sonra, Osmanlı "millet sistemi" içerisinde, "Gregoryen milleti" olarak örgütlenmişlerdir⁴. Bu konuda bazı kaynaklar İstanbul'daki Ermeni ruhani liderlerinin ancak Kanuni Sultan Süleyman zamanında Marhasa Grigor (1526-1537) ve onun halefi Astuacatur (1538-1543) devrinde güçlendiğini ve 1543'ten sonra da ikinciye İstanbul patriği denildiğini, Ermenilere millet statüsü verilmesinin ise Memluk Sultanlığına karşı Osmanlıları desteklemek şartı ile Yavuz Sultan Selim zamanında gerçekleştiğini ifade etmektedir⁵.

I. Ermenilerin Katoliklerle İlişkileri

Ermeniler arasında IV. yüzyıldan itibaren İranlı Saint Gregor Lusavoriç'in etkisiyle Hristiyanlığın yayılması ve büyük bir kısmının Ortodoks mezhebine yakın olan Gregoryen mezhebine girmesinden sonra bu mezhep Ermeniler için adeta milli bir mezhep haline gelmiştir⁶. Gregoryenlik mezhebi, Bizans kralı II. Basil (Basileos, 976-1025) döneminden itibaren Ermenilerin Anadolu'ya yayılmalarıyla birlikte daha da artmıştır. Ermenilerin bir kısmı ise Katolik mezhebinde kalmıştır.

Ermenilerin, Avrupalı Katoliklerle münasebetleri, Kilikya Ermeni Krallığı'nın Haçlı Seferleri sonrasında bölgeye yerleşen Lusignan Hanedanı tarafından XIV. yüzyılda ele geçirilmesiyle artmaya başlamıştır. Latinlerin bu hakimiyeti sırasında Kilikya'ya yerleşen Katolikler vasıtasıyla, Ermeniler arasında sınırlı da olsa Katolik mezhebi yayılmaya başlamıştır⁷. Patrikleri Sis'te oturan Kilikya Ermenilerinin, Haçlı Seferleri döneminden başlayarak Papalıkla iyi ilişkiler kurmaya çalıştıkları ve Katolik misyonerlerle ilişki içinde

¹ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 1987, s. 149; ayrıca bkz. Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul 1983, s. 49; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, TTK yayını, Ankara 2001, s. 3.

² N. Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, s. 46, 49-50.

³ Recep Şahin, *Tarih Boyunca Türk İdarelerinde Ermeni Politikaları*, Ötüken Yayını, İstanbul 1988, s. 74; Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu, Özel Sayısı II*, (Mart-Nisan 2001), Yıl: 7, S. 38, s. 634.

⁴ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Rüstem yayınevi, Beşinci basım, İstanbul 2001, s. 108; Arshi Khan, "Osmanlı İmparatorluğu: Çokkültürlülüğün Doğulu Mimarı", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, (edt. Hasan Cemal Güzel), Yeni Türkiye yayını, Ankara 2000, s. 178; ayrıca bkz. Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, (edt. Hasan Cemal Güzel), Yeni Türkiye yayını, Ankara 2000, s. 145-161.

⁵ N. Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler", s. 634.

⁶ Louise Ziazan Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement of the Nineteenth Century; The Origins and Development of Armenian Political Parties*, (Stanford University PH.D.), (UMI Dissertation Services), Ann Arbor 1959, s. 14; R. Şahin, a.g.e., s. 29 vd; Erdal İltar, "Ermeni Kilisesi ve Terör", *Bilim ve Akıl Aydınlığında Eğitim, (Tarihten Bir Kesit-Özel Sayı)*, (MEB yayını), Yıl: 4, S. 38, (Nisan 2003), s. 76.

⁷ Murat Bürkan Serbest, "Osmanlı'da Ermeni Katolik Kilisesi ve Toplumu", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, C. III, (yay. haz. M. Metin Hülalü vd.), Erciyes Üniv. Yay., Kayseri 2007, s. 274.

oldukları anlaşılmaktadır. Bu dönemde Ermeniler arasında Papalık ve Avrupa karşıtı gruplar ile Katolikliğe meyledenler bulunmaktaydı. Sis Patriklerinin bir kaçının Haçlılar devrinde hiç olmazsa sözde Katolikliği kabul ettikleri de anlaşılmaktadır⁸.

Kilikya Ermeni Baronluğunun Katolik mezhebine yakınlık duymasında Haçlı Seferlerinin yanında Fransa ve Vatikan'ın etkinliğinin ve Venedik yönetimindeki Kıbrıs ve Ceneviz kolonileriyle olan ilişkilerinin de etkisi olmuştur⁹. Bu dönemde Haçlı-Ermeni ilişkileri sonucunda Ermenilerin, Batı kültürü etkisinde kalmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Bu ilişkilerin sonucu olarak Kilikya'da bulunan halk ve din adamlarının önemli bir kısmının Roma Katolik Kilisesi'ne bağlanmaya hazır hale geldikleri anlaşılmaktadır¹⁰. XIV. yüzyılda Haçlıların Ermenileri Katolikleştirmesi sadece Anadolu ile sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde bir kısım Ermeni, Haçlılar tarafından Lübnan'a götürülmüş, bu Ermeni cemaati Maruniler ile kaynaşmış keza Fransızca konuşmaya başlamışlardır¹¹. Ancak Haçlı Seferleri sırasında Çukurova'da yayılan Katolik mezhebi, ilk zamanlarda Anadolu'nun diğer bölgelerinde etkisini pek fazla gösterememiştir. Bölgedeki Katolik Ermeniler de Gregoryenlerle birlikte karışık olarak yaşamaya devam etmişlerdir¹².

Kilikya bölgesinde yaşayan Ermenilerden tüccar, sanatkar ve özellikle ziraatla uğraşan birçoğu, buradaki Ermeni krallığının yıkılmasından sonra Karaman, Kütahya ve oradan da Bursa'ya göç etmişlerdir¹³. Sonraki dönemlerde gerek XV. gerekse XVI. yüzyıllarda İç Anadolu'nun farklı bölgelerinden İstanbul'a Ermeni göçleri olmuştur¹⁴. İstanbul'a Gregoryenler gibi Katolik Ermenilerin de yerleşmesine rağmen Katoliklerin İstanbul'da ruhani bir merkez kuracak kadar nüfuslarının olmadığını ifade etmektedir¹⁵.

XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki faaliyetlerine başlayan Katolik misyonerler, Papa XXII. Jean (1316-1334) zamanında bu faaliyetlerini daha da yoğunlaştırmışlardı. Özellikle Fransisken ve Dominiken rahipleri tarafından Ermenilerin Katolikleştirilmesi için yürütülen misyonerlik faaliyetleri sonucunda¹⁶, 1328 yılında Katolik mezhebini kabul eden Ermeniler "Birleşmiş Kardeşler" adlı bir tarikat kurmuşlar, bunlara "Frères Unis", "Unitor" veya "Uniates" adı verilmişti¹⁷.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Papa olan V. Sixte Quint (1585-1590) Haçlı Seferlerinden sonra azalan Frenk-Ermeni ilişkilerini Türkler aleyhine tekrar canlandırmayı düşünerek bir takım Katolik devletlerin de teşvikiyle 1587 yılında, Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler, Melkiler, Yakubi ve Keldaniler gibi Hristiyan cemaatlere, misyonerler ve elçilik heyetleri yollamıştır. Papa'nın bundaki amacı, adı geçen cemaatleri Katolikliğe bağlamak ve

⁸ L. Z. Nalbandian, *a.g.e.*, s. 24-25; keza benzer bilgiler için bkz. Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, C. I, MEB yayını, İstanbul 1952, s. 55.

⁹ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi yayını, Ankara 2001, s. 62.

¹⁰ Gamidas Çark (Çarkçıyan), *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453-1953)*, Yeni Matbaa, İstanbul 1953, s. 28.

¹¹ Mustafa Tayfun Üstün, "The History of the Armenian Community in Lebanon: From "Refugee Camps" To "Neighbourhoods"", *Asia Minor Studies*, C. 5, S. 9, (Ocak 2017), s. 95-96.

¹² Y. Ercan, *a.g.e.*, s. 57-58.

¹³ Y. G. Çark, *a.g.e.*, s. 27-28.

¹⁴ N. Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, s. 46, 49-50.

¹⁵ Y. Ercan, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁶ John Whooley, "The Armenian Catholic Church: A Study In History And Ecclesiology", *The Heythrop Journal*, Volume (C.) 45, Issue (S.) 4, October 2004, s. 417.

¹⁷ Hristiyanlar arasındaki dini bağları güçlendirmeye yönelik bir kardeşlik teşkilâtı olan Fratres Unitores, genel olarak doğu ayinlerinde yaygın olan ve eski Yakubi-Nasturî ayinlerinde yer alan dini ritüelleri öne çıkaran bir anlayışa sahiptir. Bunlar zamanla batı kiliselerinde de etkili olmaya başlamıştır. XII ve XIII. yüzyıllarda etkili olan bu kuruluşların Aziz Benedict tarafından kurulduğu söylenir. Sonraki dönemlerde Ermenilerin sosyal hayatında büyük rol oynayacak olan Mihitar da Venedik yakınlarındaki St. Lazar (San Lazarus-Lazzare-Lazarro) adasında Cizvit ve Frères Uniates öğretisinden esinlenerek Mihitarist tarikatını kurmuştur. Bkz. Salim Cönce, "Osmanlı Ermeni Toplumunda Siyasallaşma Çabaları", *Ermeni Araştırmaları*, C. 2, Sayı 8, (Kış 2003), s. 46; ayrıca N. Polvan, *a.g.e.*, s. 55-56; M. B. Serbest, *a.g.m.*, s. 274.

bu gruplar üzerinde maddi ve manevi bir nüfuz tesis etmekte. Ancak Sayda (Sidon) Piskoposu vasıtasıyla yapılan bu teşebbüs kapsamlı şekilde sonuç vermemiş, Ermeniler ilk başlarda buna yanaşmamış, görüşmeler sonuca ulaşmamıştır. Benzer şekilde Melki, Yakubi, Keldani ve Asuriler arasında da Katoliklik açısından olumlu gelişmeler yaşanmamıştır. Sadece Dominiken Papazlarından Bartoleme, Nahcivan taraflarında on iki kazada oturan Ermenileri Katolik mezhebine sokmayı başarmıştır¹⁸.

Dönemin önemli Katolik devletlerinden birisi olan Fransa, Ermenileri hedef kitle olarak seçmişti. Fransız Katolik Kilisesi'ne göre Osmanlı ülkesindeki gayrimüslimler arasında Katoliklik propagandasına en uygun topluluk Ermenilerdi. Ortodoks kilisesine bağlı olan Rumlar, Fransa'nın propagandası açısından uygun bir grup değildi. Oysa Ermeni kilisesi, Ortodoks kilisesi kadar güçlü değildi. Ayrıca Ermeniler, Gregoryen olmakla birlikte kurumsal dayanakları fazla olmadığından Papa'nın temsil ettiği Katolikliğe yakın bulunuyorlardı. Hepsinden daha önemlisi ise Ermenilerin Osmanlı ülkesinde, İstanbul'dan başka Doğu, Güneydoğu ve Suriye bölgelerinde diğer gayrimüslim unsurlara oranla ağırlıklı bir nüfus olarak yaşıyor olmaları idi. Tüm bu sebeplerden dolayı Fransa, Ermenileri, bölgede uygulayacağı politikaların temeli yapmıştır¹⁹.

İlk başlarda istenen neticeler alınamamış olsa da “*Papa için gönül, Fransa için kul kazanmak*”²⁰ amacıyla çalışmalarına başlayan misyonerler, Ermenileri Katolik mezhebine çekmek için ellerinden geleni yapmaya başlamıştır²¹. Misyonerlerin faaliyetleri Fransa'ya verilen kapitülasyonlarla ve bu imtiyazlar içindeki dini ayin serbestisi ile orantılı olarak daha da artmaktaydı. Bu anlamda özellikle 1604 yılında yenilenen Osmanlı-Fransız anlaşmasıyla Fransa'ya Osmanlı topraklarındaki Katolikler üzerinde himaye hakkı tanınmıştır²². Bu durumun diğer gayrimüslim topluluklar gibi Ermenilerin de Katolik mezhebine daha yoğun şekilde geçmelerine sebep olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Gayrimüslimler arasındaki misyonerlik faaliyetleri özellikle Batılı devletlere verilen imtiyazların sonucunda daha da artmıştır. 1604 ve 1606 yıllarındaki kapitülasyonlardan sonra Osmanlı ülkesine gelen Katolik misyonerler, Ermeniler arasında Katolikliğin hızla yayılmasına zemin hazırlamışlardır. Örneğin bu tür çalışmalardan olmak üzere 1621 yılında ikinci derecedeki Paris Kapusin tarikatı vaizi Rahip Racifiko, Osmanlı ülkesine gelerek İstanbul, Rumeli, Kıbrıs, Suriye, Filistin ve Irak'ta Kapusin manastırları kurmuştur. Bu dönemde gerek Katolikler, gerekse diğer mezheplerdeki gayrimüslimler Osmanlı ülkesinde son derece geniş özgürlüklere sahip bulunmakta idi. Bu konuda Katolik misyonerlerden Emile Lagrand'ın “*Gönül isterdi ki Katolikler, Osmanlı Padişahının ülkesinde olduğu gibi İngiltere ve Hollanda'da rahat ve serbest olsunlar*”²³ sözü Osmanlı'nın Katoliklere yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir.

II. Katolik ve Gregoryen Ermeniler Arasındaki Çekişmeler

Osmanlı idaresindeki Ermenilerin dini sahada en iyi zamanlarını 1461-1630 yılları arasında geçirdikleri kabul edilmektedir. Katolik misyonerlerin faaliyetleri ve bazı Ermenilerin Katolik mezhebine girmelerine rağmen özellikle IV. Murat'ın saltanatına denk gelen 1631-32 tarihlerine kadar Ermeniler arasında mezhep farklılığından kaynaklanan

¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/II. Kısım, TTK Yay., Ankara 1988, s. 136-137; ayrıca bkz. Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. VII, (yay. haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985, s. 2123.

¹⁹ Durmuş Yılmaz, *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*, Selçuk Üniv. Yay., Konya 2001, s. 57.

²⁰ R. Şahin, *a.g.e.*, s. 91.

²¹ N. Polvan, *a.g.e.*, s. 80; Davut Kılıç, “Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesinin Kuruluş Faaliyetleri”, *Yeni Türkiye*, (Ermeni Sorunu Özel Sayısı II), S. 38, (Mart 2001), s. 727.

²² M. B. Serbest, *a.g.m.*, s. 274.

²³ D. Kılıç, *a.g.m.*, s. 727-728.

herhangi bir sorun yaşanmamıştır²⁴. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren Frenk rahiplerin Ermenilerin arasında faaliyetlerini daha da artırmalarından ve bazı Ermenileri kiliselerine davet etmelerinden dolayı meselenin boyutları değişmiş, Ermeniler arasında mezhep kavgaları görülmeye başlamıştır.

Katolik rahiplerin Ermeniler arasındaki propagandalarında Ermenilerin bir anlamda milli mezhepleri olan Gregoryen mezhebine göre daha serbest ve daha esnek olduğunu telkin etmeleri üzerine bazı Ermeniler mensup oldukları mezhepten Katolik mezhebine geçmeye başlamışlardır²⁵. Ayrıca Katolik mezhebindeki kadınların örtünme mecburiyetinde olmamaları, erkeklerin perhiz vaktinde deniz hayvanlarının etlerini yemelerine izin verilmesi veya Katolik kilisesinde yalnızca kırk gün olan oruç yerine Gregoryen kilisesinin neredeyse senenin üçte ikisini dolduran ağır perhiz ve oruç uygulaması²⁶, Hz. İsa'ya vekaleten ölenlerin günahlarının affına ilişkin senetler verilmesi, Katolikliğin gerek İstanbul'da gerekse Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerinde Ermeni toplumu arasında hızla yayılmasına sebep olmuştur²⁷. Bu arada Ermenilerin Osmanlı idaresinden “*savaşçı bir Frenk kavmi*” eliyle kurtulacaklarına dair eski bir efsanenin canlı tutulmaya çalışması, Ermenileri Katoliklik lehine çevirmekteydi. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti, Katolikliğe karşı kesin bir tavır almış ve bu tür faaliyet gösteren bazı Katoliklerin cezalandırılması yoluna gidilmiştir²⁸.

Osmanlı Devleti'nin tebaası olan Ermenilerin özellikle XVII. yüzyıldan itibaren yoğun olarak Katolik mezhebinin seçmeye başlamalarından itibaren Gregoryenlerle Katoliklerin ilişkilerinde bir gerginlik dönemine girildiği görülmektedir. Esasen Katolik Ermenilerle Gregoryenler arasındaki sorunların daha XVI. yüzyıldan itibaren Ermenilerin Katolik mezhebine girmesiyle çıkmaya başladığı ifade edilmektedir²⁹. Ancak bu mücadele uzun bir sürecin sonunda su yüzüne çıkmıştır.

Osmanlı Devleti genellikle Anadolu ve çeşitli zamanlarda İstanbul'a gelen veya getirilen ve Batı ile devamlı artan münasebetler içerisinde bulunan “*Garplı Ermenilerle*” muhatap olmuş ve Ermeni cemaatinin yönetimini büyük ölçüde bunlara bırakmıştır. Ancak Avrupalı devletlerle münasebetler arttıkça bu gruptaki Ermenilerle, gerçek Gregoryen Ermeni kilisesi olarak bilinen ve Eçmiyazın kilisesi tesiri altında ve dış dünya ile fazla ilgisi olmayan “*Şarklı Ermeniler*” arasındaki farklılaşma giderek artmıştır. Gregoryen kilisesi din adamları, Katolik Ermenilere cephe almışlar, kendi milletinden insanlara karşı zaman zaman acımasızca davranmaktan geri kalmamışlardır³⁰.

Ermeniler arasında özellikle şahsi menfaatlerin işin içine karışması ve Katolik misyonerlerin de etkisiyle ilişkilerin politikleşmesi neticesinde gerginliğin giderek arttığı görülmektedir. Bu çekişmede Osmanlı'nın ülke menfaatlerini de düşünerek “*şarklı*” veya “*yerli*” Ermenileri desteklediği görülmektedir³¹. Bu durum Osmanlı açısından tam olarak bir başarı sağlamamışsa da Eçmiyazın taraftarı Ermenilerin İstanbul'daki Ermeni Patrikliğine hakim olmalarında ve garplılara karşı mücadele verirken kısmen de olsa desteğini gördükleri

²⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet (Osmanlı Tarihi)*, C. I, (yay. haz. Dündar Günay-Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1994, s. 374.

²⁵ J. Whooley, *a.g.m.*, s. 417.

²⁶ Kemal Beydilli, *II. Mahmud Devri'nde Katolik Ermeni Cemâati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)*, (yayımlayanlar Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin), Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyeti Bölümü Yay., 1995, s. 2.

²⁷ Abdurrahman Sağırlı, “Ermenileri Katolikleştirme Çalışmaları ve Sonuçları Hakkında 1778 Yılında Hazırlanan Bir Rapor”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, C. III, (yay. haz. M. Metin Hülagü vd.), Erciyes Üniv. yay., Kayseri 2007, s. 149.

²⁸ K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 2.

²⁹ Y. Ercan, *a.g.e.*, s. 58; Selim Hilmi Özkan, “Hristiyan Birliği Projeleri ve Ermeniler(XVII ve XVIII. Yüzyıl)”, *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı 2: Sayı 61*, Eylül -Aralık, 2014, s. 1315.

³⁰ E. İltar, *a.g.m.*, s. 75.

³¹ Ahmet Refik, “Türkiye’de Katolik Propagandası (Hazine-i Evrak Vesaikine Nazaran)”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, No: 5 (82), 14. sene, (Eylül 1340), s. 263.

devlete karşı yaklaşımlarında etkili olmuştur³². Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Gregoryen mezhebi, Ermenilerin bir anlamda milli mezhebi olarak kabul edilmektedir. Özellikle eski dönemlerde din; kültür ve siyasi kimliği belirleyen temel unsur olarak kabul edildiği için Ermenilerin Ortodoks-Gregoryen mezhebinden ayrılarak, Katolik, Rum-Ortodoks, Slav-Ortodoks veya daha sonraki dönemlerde olduğu gibi Protestan olmaları, Ermenilerin kendi camiasından çıkmaları ile aynı anlamda algılanmaktaydı³³.

Ermeni Patrikliğinin de cemaatin parçalanmasından hoşnut olmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti, dini ve siyasi merkezleri kendi topraklarında olan toplulukları daha kolay denetlemekteydi. Katolik mezhebine geçen Ermeniler ise Roma'dan olumsuz olarak etkilenebilir, ayrıca Osmanlı'nın iç işlerine müdahalenin önü açılabilirdi³⁴. Keza 1604 ve 1673 yıllarında Fransa'ya Katolikler üzerinde himaye hakkı verilmesi, 1664'de Saint Gotthard yenilgisi, 1683 Viyana Bozgunu, 1689'da Arnavut Katoliklerinin Avusturya'nın himayesine bırakılmaları ve 1699 Karlofça Anlaşması, Osmanlı Devleti'nin yenilmezlik imajını sarsmakta idi³⁵. Tüm bu gelişmeler üzerine bir kısım Ermeni, Roma Katolik Kilisesi'ne daha fazla meylederek 1700'lü yıllarda Katolikliği kabul etmeye başlamışlardır³⁶. Ermenilerden bazıları gizli veya açık olarak Frenklerin kiliselerine gitmeye başlamış, bu durum da siyasi şartlara bağlı olarak bazen artarak bazen de azalarak devam etmiştir.

III. Osmanlı Devleti'nin Katolik Ermenilere Yaklaşımı

Osmanlı Devleti, Katolik mezhebinin merkezini Osmanlı toprakları dışında olmasından dolayı Ermenilerin bu mezhebe geçmesinden siyasi olarak rahatsızlık duymaktaydı. Özellikle Doğu'da mezhep ile milliyete aynı gözle bakıldığından tebaadan bir grubun din bakımından veya başka bir şekilde yabancı bir devletle bağlantı kurması, Osmanlı'nın toprak bütünlüğü için zararlı görülen bir husus idi³⁷. Zaten Papalık ilk zamanlarında dini görevini, genişleme ve nüfuzunu artırma siyasetine uygun bir tarzda kullanmış, bunun da Avrupa'da büyük çatışmalara, savaflara sebep olduğu görülmüştür³⁸. Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılda faaliyetleri kah hızlı kah yavaş devam eden Katolik misyonerin faaliyetlerine karşı çıktığı görülmektedir. Çünkü Osmanlı açısından Hristiyan bir grubun veya kişinin Katolik olması, Katolik bir devletin himayesini kabul etmesi anlamına gelmekteydi. Böylece Katoliklik ve Katolikler vasıtasıyla Fransa, Osmanlı üzerindeki etkinliğini arttırmış olacaktı.

XVI. yüzyılın ortalarından ve özellikle XIV. Lui (1643-1715) döneminden itibaren ekonomik ve siyasi geleceğini Akdeniz bölgeleriyle bağlantılı gören ve politikalarını buna göre şekillendiren Fransa, 1730'lardan itibaren de Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri kararlı bir şekilde yönlendirmeye çalışan tek Batılı güç olarak kendini göstermiştir. Bu durum Ermeniler arasında Katolikleşmenin artmasına yardımcı olmuştur³⁹. Bu dönemde Fransa'nın tüm Doğu ülkelerinde etkinliğinin arttığı, özellikle elçilerin, misyonerlerin ve tüccarların son derece uyum içinde çalıştıkları ve rakipleri Avusturya ve Rusya'dan çok ilerde oldukları anlaşılmaktadır. Bu durum Osmanlı ülkesindeki gayrimüslimleri özellikle de Ermenileri olumsuz bir şekilde etkilemekteydi⁴⁰. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Katolik misyonerlerin faaliyetlerinin eskiye oranla azaldığı gözlenmektedir.

Katolik misyonerlerin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleri Osmanlı-Fransa devletlerinin

³² R. Şahin, *a.g.e.*, s. 75, 94.

³³ R. Şahin, *a.g.e.*, s. 78.

³⁴ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, Ağaç yayıncılık, İstanbul 1992, s. 45; D. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 68-70 vd.

³⁵ R. Şahin, *a.g.e.*, s. 89.

³⁶ E. İter, *a.g.m.*, s. 77-78.

³⁷ K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 1.

³⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s. 375-376.

³⁹ R. Şahin, *a.g.e.*, s. 97; D. Kılıç, *a.g.m.*, s. 732.

⁴⁰ D. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 45.

ikili ilişkileri ile orantılı olarak artmış veya azalmıştır. Yani iki devlet arasında ilişkiler yolunda ise Katolik misyonerlerin faaliyetleri alabildiğine artmış, aksine ilişkiler azaldığında ise misyonerlik faaliyetleri de yavaşlamıştır. Osmanlı'nın misyonerleri engelleme girişimleri de yine bu ikili ilişkilerin şekline bağlı olmuştur. 1730'lardan itibaren sayılarının yanı sıra etkinliklerini de artırmaya başlayan Katolik Ermenilerin ayrı bir cemaat olarak tanınma istekleri, Ermeniler arasındaki karışıklıkları ve çözülmeyi, dağılma noktasına getirmiştir. O dönemde Eçmiyazın taraftarlarının hakim olduğu İstanbul Ermeni Patrikliği ve Osmanlı idarecileri bu çözülmeyi durdurmak için bazı tedbirler almışlardır⁴¹.

Katolik misyonerlerin genel olarak Ermeniler arasındaki faaliyetlerine çok önem verdiklerini ifade etmiştik. Mesela 1733 yılında büyük perhiz günlerinde vaaz etmek üzere Rahip Père Eusebio Franzozini, İzmir'den İstanbul'a getirilmiştir. Bu rahip İstanbul'da o kadar iyi sonuçlar elde etmiş ve başarılı olmuştur ki memur edildiği Nahcivan misyonuna gönderilmeyip İstanbul'da kalmıştır. Bu rahip daha sonra Türkçeyi son derece güzel öğrenmiş ve kendini Ermenilerin hizmetine adanmıştır. Ermenilerin bir çoğunu Katolikliğe bağlamış ve mevcut Katolik Ermenilerin de mezheplerine sadık kalmalarını sağlamıştır⁴².

Osmanlı Devleti, Batılı Katolik devletlerin faaliyetleri sonucunda Katolikliğe geçen Ermenilerin sayısının artması ve iki mezhep arasında yaşananlar üzerine 1721, 1722, 1732, 1739 ve 1741 yıllarında mezhep değiştirmeyi yasaklayan fermanlar yayınlanmıştır⁴³. Ancak bu çabaların bir sonuç vermediği, Ermenilerin Katolik mezhebine geçmeye devam ettikleri anlaşılmaktadır⁴⁴. Bu dönemlerde Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadrazamlığı (1732-1735) sırasında 1734-1735 yıllarında Katolik mezhebini yaymak için faaliyet gösteren ve Katolikliğe meyleden birkaç kişi idam edilmiştir⁴⁵. Katolıklara bu şekilde sert yaklaşılmasının sebepleri arasında 1730'lu ve 1740'lı yıllara denk gelen zamanlarda Osmanlı Devleti'nin tebaası olan Katolikler vasıtasıyla yabancı devletlerin müdahalesini engelleme düşüncesi etkili olmuş olmalıdır. Ancak önceleri her padişah zamanında yenilenen Fransa'ya verilmiş ticari imtiyazlar 1740 yılında daimi hale getirilmiş, bu durum da doğal olarak Osmanlı'nın hareket alanını daraltmıştır⁴⁶.

Osmanlı yöneticileri Ermeni patriklerine, yabancı kiliselere giden, Katolik mezhebine giren ve kendi mezhebine aykırı davranan Ermenileri araştırma, devlete ihbar etme ve devletten bunların "*tedip ve terbiyelerini*" isteme yetkisi vermiştir⁴⁷. Ayrıca gönderilen emirlerin tam olarak uygulanması, aksi takdirde kendilerinin cezalandırılacakları ile ilgili uyarılar da yapılmıştır. Bu tür emirlerde genel olarak Frenk kilisesine devam eden ve Katolik mezhebine geçen Ermenilerin haber alındıkları takdirde yetkililere bildirilmesi ve kürek cezası ile cezalandırılmalarının temin edilmesi şiddetle tembih edilmekteydi. Keza Katolik mezhebine geçen ve kendi mezheplerine aykırı hareket edenlerin cezalandırılmaları için Ermeni Patriğinden gelen mühürlü dilekçelerin göz ardı edilmeyip uygulanması da istenmekteydi⁴⁸.

Katolik mezhebine geçişi önlemek için alınan tedbirlerden ve Ermeni patriklerinin beratlarında vurgulanan hususlardan birisi de Katolik mezhebine geçen Ermenilerin ölümlerinin kendi mezheplerine göre defnedilmeyip ortada bırakılması hususu idi⁴⁹. Ancak genel olarak Osmanlı aleyhine işleyen Avrupalı devletlerle ilişkiler, her geçen gün daha

⁴¹ R. Şahin, *a.g.e.*, s. 95.

⁴² N. Polvan, *a.g.e.*, s. 78.

⁴³ Ahmet Refik, *a.g.m.*, s. 273.

⁴⁴ D. Kılıç, *a.g.m.*, s. 729-730; D. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 76-77.

⁴⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s. 373; A. Sağırılı, *a.g.m.*, s. 149.

⁴⁶ D. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 62; Y. G. Çark, *a.g.e.*, s. 15; Selim Hilmi Özkan, "XVII. Yüzyılın Sonlarında Hıristiyan Birliği Projesi ve Türk-Fransız İlişkileri" *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, Mayıs, 2009, s. 63-65.

⁴⁷ R. Şahin, *a.g.e.*, s. 95-96.

⁴⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s. 373-374.

⁴⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s. 373-374; A. Sağırılı, *a.g.m.*, s. 149; D. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 74-75.

bunaltıcı hale gelen iç ve dış sorunlar, devletin gittikçe artan zaafı ve azalan etkinliği, Ermeni cemaati arasındaki çözülmeyi azaltmak yerine daha da hızlandırmaktaydı. Yine bu dönemlerde yaşanan uluslararası gelişmeler, Batılıların Ermeniler üzerindeki ilgilerini arttırmaktaydı⁵⁰.

Osmanlı'nın aldığı çeşitli tedbirlerine rağmen Katolik propagandasının devam ettiği görülmektedir. Özellikle 1730-1754 tarihleri arasında I. Mahmud döneminde Fransa ile Osmanlı Devleti'nin arasındaki ilişkilerin düzelmesi üzerine Fransa'ya yeni imtiyazlar verilmiştir⁵¹. 1740 yılında Fransa'yla yapılan kapitülasyon anlaşması ile 1620 yılında Fransa'ya verilmiş olan dini haklar ve Kudüs'teki Katoliklere ait mukaddes yerler üzerindeki tasarruf haklarının teyit edilmesi, Katolikliğe geçişlere yeni bir hız kazandırmıştır. Ayrıca Katolik yanlısı Ermenilerin İstanbul Ermeni Patrikliği üzerindeki etkinlikleri de artmaktaydı⁵². İngiltere gibi bazı Batılı Protestan devletler de Katoliklere karşı mücadelesinde Osmanlı'ya destek olurken sonradan kendileri de misyoner faaliyetlerini arttırmaya başlamışlardır⁵³.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre bu dönemde Osmanlı yöneticilerinin Katolik Ermenilere karşı takındıkları olumsuz tavrın farklı nedenleri bulunmaktaydı. Bunlardan birisi Katolik mezhebine geçen Ermenilerin, Avusturya ve Venedik'te kiliseler kiralarak, çocuklarını eğitim ve terbiye için bu kiliselere göndermeleridir. Oralara giden Ermenilerin arasında Avrupa adetlerinin yayılması ve Frenk kıyafetlerinin giyilmesi eleştiri konusu olmaktaydı. Yine Katolik mezhebine geçen Ermenilerin bazılarının sarraflık ve tüccarlık yapmaları sebebiyle devlet adamlarıyla yakın temas kurma imkanına sahip olmaları, dolayısıyla devlet sırlarını elde ederek casusluk faaliyetlerinde bulunmaları gibi etkenler de Osmanlı yöneticilerinin Katolik Ermenilere karşı tavrını olumsuz yönde etkilemiştir⁵⁴.

Katolik sarraf ve tüccarların aşırı faiz vaadiyle nakit paralarını aldıkları, Müslümanları dolandırdıkları da anlaşılmaktadır. Buna göre aşırı kâr payı vaadiyle önemli miktarda nakit para toplayan Katolik Ermeniler, belli süre bunun parasını ödedikten sonra bu paraları bağlantı kurdukları ve himayesine girdikleri Avrupa devletlerine aktarmaktaydı. Bu şekilde biriken paraların geri ödeme vakti geldiğinde ise bir takım belirsiz kişilere ait borç ödeme senetleri düzenleyerek borçlarını alacaklarından fazla veya kendilerini iflas etmiş gibi göstermekte idiler. Bunun üzerine birkaç ay hapis yattıktan sonra himayelerine girdikleri devletlerin elçileri vasıtasıyla bazen iflas etmiş oldukları gerekçesiyle bazen de alacaklılarla çok düşük miktarlardaki paralarla anlaşarak kendilerini kurtarmaktaydılar. Bu şekilde kendilerini kurtardıktan sonra Avrupa'da faize yatırdıkları paranın yıllık gelirleriyle hayatlarını rahatça sürdürmekteydiler. Ayrıca ölen zengin Katolik Ermenilerin terekelerinin Katolik papazları tarafından zapt olunarak her yıl bin keseden fazla bir nakit paranın Avrupa'ya gönderildiği de anlaşılmaktadır⁵⁵.

Osmanlı Devleti, bu tür sebepler ve iç işlerine müdahale kaygısı ile bazı tedbirler almaya çalışmış, Ermenilerin Katolik mezhebine geçmesini engelleme konusundaki gayretlerini devam ettirmiştir. Örneğin Katolik kiliselerine devam eden ve bu mezhebe geçen Ermenilerin haber alındıkları takdirde kürek cezası ile cezalandırılmaları istenmekteydi. Ancak zamanla Ermeni patriklerinin bu konuda gerekli özeni göstermemesi ve zengin Katolik din adamlarının Papa'dan aldıkları mühürlü senetlerle üçer-beşer kişilik gruplar halinde gizlice kasaba ve köylerde dolaşması çok sayıda Ermeni'nin Katolik olmasına sebep

⁵⁰ R. Şahin, *a.g.e.*, s. 96.

⁵¹ D. Kılıç, *a.g.m.*, s. 730.

⁵² R. Şahin, *a.g.e.*, s. 99.

⁵³ Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde "Millet Sistemi"", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu, Özel Sayısı II*, (Mart-Nisan 2001), Yıl: 7, S. 38, s. 696.

⁵⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s. 374-375.

⁵⁵ A. Sağırılı, *a.g.m.*, s. 151-152.

olmuştur⁵⁶. Böylece Katolikliğin yayılmasını engelleme yolundaki bu tür tedbirlerin pek de işe yaramadığı ve Katolikliğe yönelişin devam ettiği anlaşılmıştır.

Gelişmeler akabinde Abraham Kardinal, 26 Kasım 1740 tarihinde Katolik Ermenilerin ilk katagigosu seçilmiştir⁵⁷. Bazı kaynaklara göre ilk olarak Lübnan'da Bzommar'da, bazılarının göre ise Halep'te yeni bir Sis Patrikhanesi kurulmuştur. Katolik nüfusunun artması ile birlikte Papa XIV. Benedikt, 1742'de Ermeni Papaz Abraham Ardzivian'ı Kilikya Katolik patriği olarak resmen tanımış⁵⁸ ve adı geçen kişi I. Abraham Peter adıyla Patrik sıfatını kullanmaya başlamıştır. Ancak bu patriklik kurumu Osmanlı Devleti açısından bir resmîyet kazanamamıştır⁵⁹. Patrikhane Halep'ten sonra 1743'de Lübnan'da Kraim'e, 1749'da da yine Lübnan'da Bzommar'a taşınmıştır. 1759'dan itibaren ise İstanbul'daki Katolik Ermenilerin işleri İstanbul Latin kilisesi piskoposu tarafından yürütülmüştür⁶⁰.

Osmanlı Devleti ile ilişkileri bu şekilde devam eden Katolik Ermenilerin Gregoryen milletdaşlarıyla ilişkileri hiçte iç açıcı değildi. Gregoryen mezhebindeki Ermeniler ile Katolik mezhebini seçen Ermeniler arasındaki gerginliğin iyice artması XVIII. yüzyılın sonlarına denk gelir. Bu dönemde Katolik Ermeniler vaftiz, evlenme ve cenazelerini defnetme gibi dini ve sosyal bazı adetlerin Ermeni Patrikhanesinde yerine getirilmemesinden son derece rahatsızlık duymaya başlamışlardır⁶¹. Bunun üzerine çeşitli konulardaki anlaşmazlıkları bahane eden Katolik Ermeniler, kendileri adına bir patriklik kurulması talebinde bulunmuşlardır⁶².

Devlet nazarında ise Katolik Ermenilerin Osmanlı aleyhine “*kalben ve fiilen faaliyet gösterdikleri*” kanaati bulunmaktaydı. Katolik mezhebine geçenlerin Avrupalı devletlerle açık veya gizli işbirliğine girmeleri, Ruslarla Osmanlı Devleti arasında 1765'te başlayan ve özellikle 1768-1774 yıllarında cereyan eden savaşlar sırasında aynı mezhepten olan Ortodoks Rumlarla Rusların işbirliğine benzetilmekteydi. Buna karşılık “*atalarının dininde olan Gregoryen Ermenilerin*” tarafsız kalarak devlete sadakat gösterdikleri ifade edilmekte idi⁶³.

Bu dönemlerde hem Gregoryen hem de Katolik Ermenilerin aralarındaki gerginliğin arttığı görülmektedir. Önceki dönemlerde Ermeni patriklerine verilmiş olan emirlerde, Katolik mezhebine girenlerin cenazelerinin kaldırılmayacağı gibi gerekçelerle korkutularak Gregoryen mezhebine sokulmak istendiği görülmekteydi⁶⁴. 1778 yılına gelindiğinde görülen veba salgını, Osmanlı ülkesinde çok sayıda ölümün yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Ermeni patrikleri Katolik Ermenilerin defin işlerinin yapılmasına engel olmuştur. Bunun üzerine Katolik mezhebini seçen Ermeniler, defin işlemlerinde karşılaştıkları sorunları gündeme getirerek mevcut Gregoryen Ermeni patriğinden ayrı bir Katolik Ermeni patriği tayin ettirme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Ancak Osmanlı idarecilerinin bu durumu kabul etmeye pek yanaşmadıkları ve devletin bu durumdan zarar göreceğini düşündükleri anlaşılmaktadır.

Yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti'nde Ermenilerle ilgili bir rapor hazırlanmasına sebep olmuştur. Reisülküttab Âtıfzade Ömer Vahid Efendi tarafından hazırlanan raporda Ermenilerin kısa tarihçesi anlatıldıktan sonra IV. Murat zamanına (1623–1640) kadar sadece

⁵⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s. 374; A. Sağırılı, *a.g.m.*, s. 149.

⁵⁷ Vahan M. Kurkjian, *A History of Armenia*, The Armenian General Benevolent Union of America Yayını, 1958, s. 362-363; Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, 5. baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 544.

⁵⁸ J. Whooley, *a.g.m.*, s. 416; keza bkz. M. T. Üstün, *a.g.m.*, s. 96.

⁵⁹ M. B. Serbest, *a.g.m.*, s. 276.

⁶⁰ Y. Ercan, *a.g.e.*, s. 96-97.

⁶¹ J. Whooley, *a.g.m.*, s. 418; K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 2.

⁶² A. Sağırılı, *a.g.m.*, s. 147.

⁶³ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s. 374; A. Sağırılı, *a.g.m.*, s. 150-153.

⁶⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s. 374.

Gregoryen mezhebine göre amel eden, kendi halinde temiz kalpli bir kavim olarak kaldığı ifade edilmiş, daha sonra mezhep ihtilaflarının doğuracağı sonuçlara dikkat çekilmiştir⁶⁵. Aynı raporda “eğer Katolik mezhebini yaymaya çalışanlara fırsat verilirse Anadolu ve Rumeli’deki bütün gayrimüslim reyanın Katolik mezhebine geçeceği” bildirilerek bunun doğuracağı olumsuz sonuçlar anlatılmıştır. Daha sonra mevcut durum Ermeni patriğine bildirilerek Katolik mezhebini yaymaya çalışanların engellenmesi, bu faaliyetlere devam edenlerin cezalandırılmaları için kimler olduklarının “şahsi kine düşülmeden” Osmanlı yönetimine bildirilmesi istenmiştir. Ayrıca Katolik ölülerinin “sızlanmaya meydan verilmeden ve kendi iç nizamlarını bozmayacak şekilde tavr-ı hâkimane” ile defnettirilmesi istenmiştir⁶⁶. Fakat bu tedbirlerin Ermenilerin Katolikliğe geçmesini engelleme veya kendi aralarındaki sorunları halletme hususunda sonuçsuz kaldığı görülecektir.

IV. Avusturya’nın Katolik Ermenilere Karşı Yaklaşımı

XVIII. yüzyılın başlarında İstanbul’da Gregoryen ve Katolik Ermeniler arasında gerginlikler yaşanmaya devam etmekte idi. Bu durumdan etkilenen isimlerinden birisi de Katolik bir Ermeni rahip olan Sivaslı Mihitar Appahayr (1676-1749)’dır. Zira Katolikliğin Ermeniler arasında yayılmasında ve Avrupalı devletlerinin Ermeniler üzerinden Osmanlı Devleti’ne müdahalesinin önünün açılmasında Sivaslı Mihitar ve onun öğrencilerinin yaptığı çalışmaların ayrı bir yeri olduğu gözden kaçırılmamalıdır⁶⁷. Sivas’ta doğan ve eğitim alan Mihitar, özellikle Ermenilerin dinî ve millî uyanışı üzerinde durmuş, bu gelişmenin ise Ermeni Patrikliği ve Roma Kilisesinin birleştirilmesi ile mümkün olabileceğini ifade etmiştir⁶⁸. Mihitar bu düşünceler içerisinde 8 Eylül 1701 tarihinde İstanbul’da yaklaşık on, on beş öğrencisi ile birlikte “Mihitaryan Birliğini” kurmuştur⁶⁹.

İstanbul’da eğitim öğretim faaliyetleriyle ilgilenen Mihitar, Gregoryen Ermeni rakiplerinin baskılarından ve kıskançlıklarından uzaklaşmak ve çalışmalarını daha rahat bir ortamda yapmak için 1703 yılında Venedik yönetiminde olan Yunanistan’ın Mora Yarımadası’nda bulunan Modon şehrine gitmiştir⁷⁰. Bilahare Venedik’e geçen Mihitar’ın 1715 yılında Venedik’te St. Lazar Adası’nda kurduğu Ermeni akademisi ve burada yetişen kişiler, Ermeniler açısından son derece önemli çalışmalara imza atmıştır. Mihitar’ın 1749’da ölümünden yaklaşık yirmi beş yıl sonra 16 Mayıs 1773⁷¹ tarihinde öğrencilerinden bazıları

⁶⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s. 374; A. Sağırılı, *a.g.m.*, s. 147-150; R. Şahin, *a.g.e.*, s. 104 vd; bu konuda ayrıca bkz. D. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 80-82.

⁶⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s. 375; A. Sağırılı, *a.g.m.*, s. 152.

⁶⁷ Mihitar’ın doğum adı Manuk’tur. Zamanının orta tabakasına mensup dindar bir Ermeni tüccar ailesinin çocuğu olarak 7 Şubat 1676 tarihinde Sivas’ta dünyaya gelmiştir. Mihitar’ın hayatı ile ilgili daha çok bilgi için bkz. Gürsoy Şahin, *Osmanlı Devleti’nde Katolik Ermeniler, Sivaslı Mihitar (1676-1749) ve Mihitaristler*, IQ Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2008, s. 73-105 vd; yine bkz. Gürsoy Şahin, “Sivaslı Mihitar (1676-1749), Mihitaristler ve Ermeni Milliyetçiliğine Katkıları”, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, C.II, (Yay. Haz. Metin Hülalü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan), Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2009, s. 241-284; ayrıca bkz. Gürsoy Şahin, “Venedik’in Ermeni Meselesindeki Rolü Hakkında”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 27-28, 2007, s. 101-119; Bkz. Kevork B. Bardakjian, *The Mekhitarist Contributions to Armenian Culture and Scholarship*, Middle Eastern Department, Harvard College Library, 1976, s. 1; Stephen K. Badzik, *Mekhitarist Congregation in Vienna a Historical Survey*, Mekhitarist Press in Vienna, Viyana 1991, s. 6; L. P. Dabağyan, *a.g.e.*, s. 474; “Mığitar” md. Meydan-Larousse, C. VIII, Meydan yayınevi, İstanbul 1990, s. 718; Bkz. Erich Feigl, “Ermeni Milli Kilisesinin Zaferi ve Trajedisi”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 2, (Haziran-Temmuz-Ağustos 2001), s. 76; K. Gürün, *a.g.e.*, s. 88; Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Kültür Yayını, İstanbul 1977, s. 798.

⁶⁸ S. K. Badzik, *a.g.e.*, s. 6, 8.

⁶⁹ L. P. Dabağyan, *a.g.e.*, s. 474-475; N. Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, s. 53; S. K. Badzik, *a.g.e.*, s. 4.

⁷⁰ V. M. Kurkjian, *a.g.e.*, s. 408; Ancak bazı kaynaklarda Mihitar’ın Mystra despotluğuna gittiği ve burasının Türklerin eline geçmesi üzerine Venedik’e sığındığı (1717) anlatılmaktadır. Bkz. “Mığitar” md. Meydan-Larousse, C. VIII, s. 718. Modon şehrinin “Methon-Modone-Metone-Mothony-Methony-Methone” gibi telaffuzu ile ilgili bkz. Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar*, C. III, (yay.haz. Osman Köker), Aras Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 326.

⁷¹ Bu tarih çeşitli kaynaklarda 1772 olarak bildirilmektedir. Bkz. “Mığitar” md. *Meydan-Larousse*, C. VIII, s. 718.

Venedik'teki manastırdan ayrılarak Avusturya İmparatorluğu sınırları içinde bulunan Trieste'ye gitmişler ve tarikatın ikinci bir şubesini burada açmışlardır⁷².

Esasen Habsburg İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasında 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması, Avusturya'ya Balkan Hristiyanları üzerinde etkinliğini artırma imkanı tanımıştı. Avusturya'nın kazandığı bu konum, Mihitarist Ermenilerin Avusturya'nın sahip olduğu topraklarda yerleşme ve Osmanlı Ermenileri ile ilişkilerini devam ettirmeye yönelik bir adımın sebebi olarak değerlendirilebilir⁷³. Özellikle 30 Mayıs 1775 tarihinde Avusturya İmparatoriçesi Maria Theresia tarafından Mihitaristlere verilen ve elli üç maddeden oluşan imtiyaz fermanı, Ermeniler açısından son derece önemli gelişmelerin önünü açmıştır. Habsburg İmparatorluğu'nun himayesi Mihitaristlere ilk etapta Avusturya vatandaşlığına girme imkanı tanımıştır. Ayrıca "Josefinizm"⁷⁴ sebebiyle Avusturya'da kapatılan Cizvit tarikatının mallarının satın alınma hakkı da Mihitaristlere tanınmıştır⁷⁵.

Mihitaristlere okul, kilise ve manastır açma izinlerinin yanında matbaa kurma izni de verilmiştir. Bu gelişmeler buradaki Mihiteryan örgütünün bir takım dinî haklara sahip olmasının yanında kayda değer siyasi haklara sahip ruhani bir örgüt kimliğine kavuşmasına da sebep olmuştur⁷⁶. Maria Theresia'nın bu yaklaşımı, Avrupa'nın başarılı tüccar milletlerinden olan Ermenileri Avusturya'ya çekmeye yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir⁷⁷.

Trieste'ye giden Mihitaristler, İtalya'yı da etkileyen Koalisyon Savaşları sırasında⁷⁸, 1811⁷⁹ yılında Viyana'ya taşınmışlardır. Viyana'da bir şube açan Mihitaristler bu tarihten itibaren "Viyanalı Mihitaristler Tarikati" adıyla anılmaya başlanmışlardır⁸⁰. Viyana'da açılan bu şubenin Venedik'teki gibi Ermeniler için hem dini hem de kültürel önemli merkezlerden birisi olduğu anlaşılmaktadır⁸¹. Gerek Venedik gerekse Viyana'da bulunan Mihitaristler son derece önemli faaliyetler gerçekleştirmiş ve Avrupa ile Ermeniler arasında bir köprü

⁷² K. B. Bardakjian, *a.g.e.*, s. 6.

⁷³ İnanç Feigl, "Şarklı Benediktenler Katolik Ermeni Mehiteryan Örgütünün Viyana Kolu ve Arşivi", *Balkanlar ve İtalya'da Şehir ve Manastır Arşivlerindeki Türkçe Belgeler Semineri (16-17 Kasım 2000)*, TTK Yay., Ankara 2003, s. 62.

⁷⁴ Josefinizm; Avrupa'da modern bilim, Protestanlık ve felsefenin rasyonalizmi sonucunda Aydınlanma Dönemi'nin bir neticesi olarak Avusturya'da ortaya çıkan bir akımdır. Aydınlanma'nın zirve noktası Fransa'da Fransız İhtilali, Avusturya'da ise Josefinizm'dir. Esasen II. Joseph'in yapmayı amaçladığı şey Katolik Kilisesi'ni devlet yönetimine sokmak ve eğitim-öğretimi kilisenin elinden almak idi. Keza Papalık ile Avusturya Katolik Kilisesi arasındaki bütün karamameler II. Joseph'in onayına sunulmak zorunda bırakıldı. Böylece Papalığın, Avusturya Katolik Kilisesi üzerindeki doğrudan etkisi ortadan kaldırılmış oluyordu. Dikkat çeken bir diğer husus bu süreçte Avusturya'daki 2.163 manastırdan bünyesinde 45.000 din adamının görev yaptığı 738'inin kapatılması olmuştur. Bkz. İ. Feigl, *a.g.m.*, s. 64-65.

⁷⁵ İ. Feigl, *a.g.m.*, s. 63.

⁷⁶ Ahmet Türkan, *İstanbul'da Ermeni Cemaatleri Arasındaki Dini ve İdari İhtilaflar ve Tartışmalar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2011, s. 95.

⁷⁷ İ. Feigl, *a.g.m.*, s. 62.

⁷⁸ Manfred Pittioni, "Turkish Documents in The Monastery and City Archives of Italy and The Balkans", *Balkanlar ve İtalya'da Şehir ve Manastır Arşivlerindeki Türkçe Belgeler Semineri (16-17 Kasım 2000)*, TTK Yay., Ankara 2003, s. 48.

⁷⁹ Viyana'ya taşınma tarihi çeşitli kaynaklarda 1810 olarak bildirilmiştir. Bkz. Mahmut Şakiroğlu, "Ölümünün 50. Yılında M. Cevdet İnançalp 1883- 1935", "Ermeni Mesâ'i-i ilmiyesi Venedik'te Sain Lozare Dervişleri Akademisi", *Tarih ve Toplum*, 23 (Kasım 1985), s. 27. Ancak 2011 yılında Viyana'daki Mihitarist Manastırı'nın kuruluşunun 200. yıldönümü kutlanmıştır. Bu kutlamalar çerçevesinde özel bir pul basımı gerçekleştirilerek satışa sunulmuştur. Viyana'da 7. Bölgede bulunan manastırda, 2.600 elyazması ve 160.000 kitap bulunması sebebiyle Avusturyalılar için de büyük önem taşıdığı ifade edilmiştir. bkz. Sandy Zurikoğlu Erdoğan, "Mihitaristlerin Viyana'daki 200. Yıldönümü", "Agos", Sayı:793, <http://akunq.net/tr/?p=6397>, (Erişim Tarihi 21.06.2016).

⁸⁰ Yıldız Deveci Bozkuş, "Bir Başka Açından Ermenilerde Din", *Ermeni Araştırmaları*, C. 4, S. 14-15, Yaz - Sonbahar 2004, s. 129; "Mikhithar", md., *Ana Britannica*, C. XXII, Ana Yayıncılık ve Encyclopedia Britannica yayını, İstanbul 1994, s. 356.

⁸¹ S. K. Badzik, *a.g.e.*, s. 4.

kurulmuştur⁸². Viyana Mihitryan rahipleri bu merkezdeki görevlerini günümüze kadar sürdürmüşlerdir⁸³.

Mihitryanlar, esasen Viyana'daki ilk Ermeni topluluğu değildi. Onlardan önce Avusturya'ya giderek yerleşen ve ticaretle uğraşan Ermeniler de bulunmaktaydı⁸⁴. Mesela 1771 yılında Viyana'da yerleşen Ermeni tüccarlar, Avusturya hanedanı ile yakınlık kurarak şehirde sarraflık ve optik gibi çeşitli alanlarda ticaret yapma imtiyazı elde etmişlerdir⁸⁵. Ancak Viyana'da ticaretle uğraşan Ermeniler, Katolik Mihitaristler kadar etkili bir konuma sahip olamamışlardır. Mihitryanların Avusturya'da popüler olmaları ve hükümetle aralarını iyi tutmayı başarmaları esasen “*yabancı*” olmalarına bağlanmaktadır. Mihitarist din adamları, Avusturya'nın yerlisi olmamaları sebebiyle hanedan üyeleri ve yöneticiler tarafından günah çıkarmada tercih edilmekte idi. Bu durum Mihitaristlerin ülke siyaseti ile ilgili önemli bilgilere sahip olunmasını ve etkin politikalar üretmesini sağlamıştır⁸⁶.

V. Osmanlı Devleti'nin Katolikleri Tanıma Süreci ve Avusturya

Osmanlı Devleti'nin Katolik Ermenilere yarı resmi olarak ayrı bir cemaat gibi yaklaşmasının 1758 yılına kadar götürülebileceği anlaşılmaktadır. Bu tarihten itibaren Katolik Ermeniler, kendi milletinden olan ruhani ve dünyevi vekiller tarafından idare olunmaya başlamışlardır⁸⁷. Ancak resmen tanıma, belirli bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Katolik Ermenilerin Gregoryenler tarafından baskı altına alınması, Batılı güçlerin müdahalesiyle ancak bir dereceye kadar kontrol edilebilmiştir. Fakat 1778'de, Katolik Ermeniler, Gregoryenler tarafından yeniden baskı altına alınmışlardır⁸⁸.

Bu dönemde Reisülküttab Âtıfzade Ömer Vahid Efendi tarafından hazırlanan rapordan ve Ermenilerin Katolik olmasına karşı bir takım düzenlemeler yapılması gerekliliğinden yukarıda bahsedilmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz durum, gittikçe artan Rus etkisi, Avusturya'nın 1689'da Arnavut Katolikleri üzerinde elde ettiği himaye hakkını bütün Balkan Katoliklerine yaymak istemesi ve 1778-1781 yıllarında Rusya ile Balkanları paylaşma planları yapan Avusturya'nın, Katolikler lehinde Osmanlı Devleti'ne baskı yapması gibi sebeplerden dolayı söz konusu düzenleme teşebbüsleri gerçekleştirilememiştir. Hatta 1780 yılında Avusturya'nın baskısıyla Eçmiyazın taraftarı olarak bilinen İstanbul Ermeni Patriği Zaharya Efendi görevinden alınarak yerine Katolik yanlısı Bursa Metropoliti Ovanis Efendi getirilmiştir. Ancak bir yıl sonra Eçmiyazın taraftarlarının da çabalarıyla Zaharya Efendi tekrar patrikliğe getirilmiştir. Bu durum henüz Katolik Ermenilerin yeterli dış desteğe sahip olmadıkları şeklinde de değerlendirilebilir⁸⁹.

İstanbul'daki Ermeniler arasında 1780-1781 yılları arasında Katolikliğe meyledenlerde ciddi bir artış yaşanmıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz dini yükümlüklerdeki kolaylıkların yanında özellikle iş gücü sahibi Ermenilerin maddi beklentiler sebebiyle Katolik mezhebini tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı ülkesindeki Ermeniler arasındaki mezhep mücadelesinde Gregoryenler özellikle Osmanlı idarecilerini arkalarına alarak Katolikleri

⁸² K. B. Bardakjian, *a.g.e.*, s. 6; O. Ergin, *a.g.e.*, s. 799.

⁸³ Bkz., L. Z. Nalbandian, *a.g.e.*, s. 33 vd; S. Cöhce, *a.g.m.*, s. 47. ayrıca Bkz. <http://www.pangaltilisesi.k12.tr/hakinda/hakinda.html> (Erişim Tarihi 21.06.2016). Viyana ve Venedik Mihitryan kolları Venedik'te yapılan görüşmeler sonucunda birleşme kararı olarak 19 Temmuz 2000'de birleşmişlerdir. İ. Feigl, *a.g.m.*, s. 73-74.

⁸⁴ İ. Feigl, *a.g.m.*, s. 71.

⁸⁵ A. Türkan, *a.g.t.*, s. 95.

⁸⁶ İ. Feigl, *a.g.m.*, s. 72-73.

⁸⁷ Y. G. Çark, *a.g.e.*, s. 34, 36; R. Şahin, *a.g.e.*, s. 99.

⁸⁸ E. Feigl, *a.g.m.*, s. 78.

⁸⁹ R. Şahin, *a.g.e.*, s. 106.

cezalandırma yolunu tercih etmekteydiler. Bu ceza, patriğin mühürlü dilekçelerle hükümete başvurması üzerine gerçekleştirilir ve genellikle sürgün şeklinde olurdu⁹⁰.

Osmanlı Devleti'nin, topraklarındaki Katoliklerle ilişkileri başta Fransa olmak üzere Avusturya ve İspanya gibi Katolik devletlerin aracılığı ve müdahalesi ile devam etmekteydi⁹¹. Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki tesiri ve Katolik Ermenilere desteği, III. Selim dönemine kadar azalarak devam etmiş, Avusturya'nın desteği ise hiçbir zaman Fransa'nınki kadar etkili ve istikrarlı olmamıştır. Ancak özellikle patrik değişimi ve II. Leopold (1790-1792) tarafından Avusturya'da bir Ermeni kilisesi açılması, Ermenilerin bu ülkeye de meyletmelerine sebep olmuştur. Bu sırada Rusya'nın Ermeniler üzerindeki tesirlerini artırması, meselenin gidişatını etkilemekteydi. III. Selim dönemine kadar gerileyen Osmanlı-Fransız ilişkileri ve Katolik mezhebine geçme, III. Selim'in saltanatıyla birlikte özellikle 1798-1802 arasında tekrar artmaya başlamıştır. Bunun neticesinde Katolik Ermenilerin hem İstanbul Patrikliği hem de devlet kademelerindeki etkinlikleri de fazlaşmıştır⁹². Bu dönemde Osmanlı Devleti, Katolikliğe geçmeyi yasaklayan fermanlar yayımlamaya devam etmiştir⁹³. Öte yandan Batılı devletlerin müdahalelerini zaman zaman dikkate almıştır. Örneğin 1799'da Katoliklere sıkı şekilde baskı ve takibat yapan⁹⁴ Patrik Zaharya'nın azli Avusturya elçisinin ısrarı ile gerçekleşmiştir⁹⁵.

XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Batılı devletlerin, Osmanlı ülkesindeki Ermeniler üzerindeki müdahalelerini artırdıkları görülmektedir. 1810 yılında Katolik Ermeniler, Gregoryenlere birleşme teklifinde bulunmuşlardır. Ancak bu teklif Gregoryenler tarafından kabul edilmemiştir⁹⁶. 29 Mayıs 1812 tarihli Bükreş Antlaşması'nın ardından da Ermenilerin bir kısmı Katolik olduklarını açıkça ilan etmişlerdir⁹⁷. Katolikliği kabul eden Ermenilerin bilgi, servet ve sanat bakımından toplumun önde gelenlerinden olduğu anlaşılmaktaydı. Bu dönemde bir kısım Ermeni'nin Katolikliği kabul etmesinden dolayı İstanbul Ermeni Patriği idaresindeki Gregoryen Ermeniler, Katolik Ermenilere düşman olmuşlardı. Fransa, Katolik Ermenileri her türlü yardım ve himayeye mazhar kılmış ve onların Fransa'da sanat ve ticaret tahsillerini kolaylaştırmıştı. Bu sebeple Osmanlı topraklarındaki Maruni, Keldani gibi azınlıklardan bazıları da Katolik Ermenilerle birlikte hareket etmeye başlamışlardı⁹⁸.

Bu süreçte dikkat çeken bir husus Mihitaristlerin dünyanın çeşitli bölgelerinde özellikle de Orta Doğu'daki eğitim faaliyetlerinin Avusturya Devleti tarafından desteklenmesidir. Mesela 1815 yılında henüz Osmanlı ülkesinde Katolik Ermeni Cemaati tanınmamışken İstanbul'da Mihitaristlerin bir okulu Avusturya'nın desteği ile açılmıştır⁹⁹.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Gregoryenler tarafından Katolik Ermenilere yönelik yeni bir baskı ve yıldırma dalgası başlatılmıştır. Bu sıralarda İstanbul'da basılan broşürlerde Katolik Ermenilerin Osmanlı'ya ihanet içerisinde oldukları iddiası yer almaktaydı¹⁰⁰. Bu olayların başlangıcını, şikayetler ve iftiralar sonucunda Darphane Nezareti'ni ellerinde tutan Ermeni Katolik Düzoğulları ailesinin evinde kilise olarak kullanılan odaların ve ruhani ayın

⁹⁰ K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 3.

⁹¹ K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 3.

⁹² R. Şahin, *a.g.e.*, s. 106-108.

⁹³ Örneğin "Ermenilerden Katolikliğe ve Katoliklikten Ermeniliğe geçmek" isteyenlerin taleplerinin men edilmesi ve reddolunmasına dair bkz. BOA, C.ADL., nr. 59/3572, 19 Eylül 1800/29 Rebiülahir 1215 (H).

⁹⁴ Mesela Ermeni Patriği Zaharya, Kıbrıs Ermenilerinden Katolik mezhebine geçenlerin Ermeni mezarlarına defnedilmemelerine ve bu hususta Ermeni karabaş ve papazlarının zorunlu tutulmalarına talebine dair verdiği karar hakkında bkz. BOA, C.ADL., nr. 64/3869, 23 Eylül 1793/16 Safer 1208 (H). Keza Edirne'de bazı Katoliklerin, ayınlerine muhalif nikah akdettikleri ifade edilerek bunun men edilmesi talebi için bkz. BOA, C.ADL., nr. 9/577, 25 Mayıs 1794/24 Şevval 1208 (H).

⁹⁵ K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 3.

⁹⁶ Sadi Koçuş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Altınok Matbaası, Ankara 1976, s. 52.

⁹⁷ M. B. Serbest, *a.g.m.*, s. 276.

⁹⁸ D. Kılıç, *a.g.m.*, s. 732.

⁹⁹ İ. Feigl, *a.g.m.*, s. 66.

¹⁰⁰ V. M. Kurkjian, *a.g.e.*, s. 362.

için kullanılan elbiselerin ortaya çıkarılması¹⁰¹ ve bunun üzerine bu ailenin iki mensubunun kafalarının kesilerek idam edilmesi oluşturdu¹⁰². Bu olay Katolik Ermeniler ile Gregoryenlerin arasındaki sorunların iyice büyümesine sebep olmuştur¹⁰³. Bu iki kişi bey sıfatına sahiptiler ve Osmanlı darphanesini yönetmek gibi önemli bir görevi yürütmekteydi. İki aile ferdi asılarak idam edilmiş, diğerleri ise sürülmüştür. Patrik Paul, siyasetine uygun düşen bu durumu kullanarak Katolik Ermeni rahiplerin baskı altında tutulmasını sağlamıştır. Katolik Ermenilere en büyük baskıyı yapan Tiflis piskoposu ve daha sonra Eçmiyazın Katagigos'u olan Nerses Vartabed'dir¹⁰⁴.

Olayların bu noktaya gelmesinde Katolikliği tercih eden Ermeniler arasında “*Abbali*” ve “*Kulecli*” olmak üzere iki grubun oluşması ve bunların da kendi aralarındaki mücadelelerin sebep olduğu da ifade edilmelidir. Abbali olarak tabir edilen Mihitarist Katolikleri koruyan Düzoğulları, Kuleclilerin kıskançlığı sonucu Darbhane'deki görevlerini suiistimalleri ve hırsızlıkları gerekçesiyle kaybetmiş, keza bütün malları, mülkleri ve eşyalarına el konulup satılmış ve Katolik olan bütün akrabalarıyla birlikte başka bölgelere sürgün edilerek cezalandırılmışlardır¹⁰⁵. Bu anlamda A. Cevdet, H. 1233 (M.1817-1818) senesi olaylarını anlatırken dönemin itibarlı ve Katoliklerin önde gelenlerinden Tıngıroğlu Agop'un Limni Adası'na, Davidoğlu Anton'un ise Rodos'a sürüldüğünü ifade etmektedir¹⁰⁶. Bilahare 3 Ekim 1818 tarihi belgeden anlaşıldığı üzere Limni ve Rodos adalarına sürülmüş olan Tıngıroğlu Agob ile Davidoğlu Anton affedilmişlerdir¹⁰⁷.

Osmanlı yöneticilerinin bu süreç içerisinde; Katolik misyonerlerin yakalanması ve sınır dışı edilmesi, himayeci devletlere ve bu tür faaliyet içerisinde bulunan kişilere izin verilmeyeceğinin bildirilmesi, Katolikliğe geçenlerin sürülmesi, yurt dışında basılan ve ülke içine getirilmesi zararlı görülen kitapların yasaklanması ve ele geçirilenlerin imhası gibi tedbirler aldıkları görülmektedir¹⁰⁸. Bu dönemde dikkat çeken hususlardan birisi Gregoryenler dışında bazı yerlerde Rumların da Katoliklere zulmettiği iddiasıdır. Bu durum karşısında Osmanlı hükümetinin yaşananlara müsamaha gösterdiği veya yeterince tepki göstermediği ifade edilerek mevcut durumdan Avusturya İmparatorunun üzüntü duyduğu Babıali'ye iletilmiştir¹⁰⁹.

1820 yılına gelindiğinde, Gregoryen Ermeni Patriği, Katolik Ermenileri tekrar kendi cemaatine kazandırmak için bir takım düzenlemeler yapmak, Gregoryen ayin usullerinde değişikliklere giderek bazı Katolik usullerini getirmek istemiştir. Bunun üzerine birkaç yüz kişi “*patrik bizi Katolik yapmak ve şapka giydirmek istiyor, patriği istemeyiz*” diyerek tepki göstermişlerdir¹¹⁰. Mesele 20 Ağustos 1820 tarihinde Ermeni Patrikliğinin basılması noktasına kadar varınca böyle bir girişim sonuçsuz kalmıştır¹¹¹. Bu dönemde gerçekleşen patrikhane baskınında Revan tarafından gelen ajan rahiplerin etkilerinin de olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir¹¹².

¹⁰¹ D. Kılıç, *a.g.m.*, s. 732; K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁰² Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. I, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayını, (Yeni yazıya aktaran Ahmet Hezarfen), İstanbul 1999, s. 202.

Darbhane'den yirmi bin keseden fazla akçeyi zimmetlerine geçiren ve evlerinde hususi kiliseler inşa ederek alenen icra-yı ayin eden Düzoğulları'ndan Kırkor, Serkis ve Mikail ile kardeşlerinin oğlu Mıgırdıç'ın idamları hakkında bkz. BOA, HAT., nr. 1314/51203, 19 Ekim 1819/29 Zilhicce 1234 (H).

¹⁰³ Y. G. Çark, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁰⁴ E. Feigl, *a.g.m.*, s. 78.

¹⁰⁵ BOA, HAT., nr. 1253/48461, 12 Aralık 1814/29 Zilhicce 1229 (H); K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁰⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. VI, s. 2643.

¹⁰⁷ BOA, C.ZB., nr. 21/1011, 3 Ekim 1818/2 Zilhicce 1233 (H).

¹⁰⁸ K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 1.

¹⁰⁹ BOA, HAT., nr. 1197/47011, 7 Ekim 1818/6 Zilhicce 1233 (H).

¹¹⁰ BOA, HAT., nr. 1294/50241, 7 Ekim 1820/29 Zilhicce 1235 (H).

¹¹¹ M. B. Serbest, *a.g.m.*, s. 276.

¹¹² K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 5-6.

Katolik ve Gregoryenler arasındaki gelişmeler bu şekilde devam ederken 1827 yılında Navarin’de Osmanlı donanmasının yakılması olayından sonra Fransız, Rus ve İngiliz elçilerinin Osmanlı ülkesinden ayrılması ve bu ülkelerle ilişkilerin iyice gerilmesi, Osmanlı idarecilerini özellikle İstanbul’un güvenliği ile ilgili önemli adımlar atma konusunda cesaretlendirmiştir. Özellikle 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra, başkentteki işsiz bekarlar, seyyar satıcılar, kabadayı takımı, hamal, kayıkçı vs. Müslüman nüfusun oluşturduğu “*serseri kalabalık*” ile “*durmadan sorun çıkaran Frenk, Rum ve Katolik habisler*”den kurtulmak için iyi bir fırsat olarak görülmüştür. Bir taraftan sorun çıkaran “*serseri Frenkler*” İstanbul’dan uzaklaştırılmaya girişilirken bir taraftan da çeşitli sorunlara sebep olan Katoliklerin şehirden uzaklaştırılmaları söz konusu olabiliirdi. Bu dönemde Katolikleri koruyacak Avrupalı elçiler de İstanbul’da bulunmamaktaydı. Esasen bu düşüncenin arkasında şehrin asayişini temin etme düşüncesi bulunmaktaydı ki mesela 1826 yılında Yeniçeri Ocağı ortadan kaldırıldığında yirmi beş gün içerisinde 20 binden fazla kişi İstanbul’dan uzaklaştırılmıştı¹¹³.

1828 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti’nin Rusya ile ilişkileri de gerginleşmiştir. Sultan II. Mahmud ise Ermenilerin devlete sadakatleri konusunda şüpheye düşmüş, İstanbul’daki Ermeni patriğinin mesele ile ilgili görüşünü sormuştur. Bu güvensizliğin sebebi İran’la Rusya arasında gerçekleşen savaşta İran Ermenilerinin Rusları desteklemesi idi¹¹⁴. Esasen bu dönemlerde Ermeniler arasında Rusya’nın idaresi altında yaşama düşüncesinin belirginleşmeye başladığı söylenebilir¹¹⁵. Patrik, kendi idaresinde olan Ermenilerin yani Gregoryenlerin sadakatine kefil olabileceğini ancak Katolik kilisesine gidenlerin başka devlet hesabına çalışabileceğini ima etmiştir. Bunun üzerine Sultan II. Mahmud, İstanbul’da bulunan Katoliklerin esas memleketlerine gönderilmelerini emretmiştir¹¹⁶. Bu ferman ile bir anlamda Ermeni patriğine istenmeyen kişileri ihbar edip, İstanbul dışına sürebilme hakkı da verilmekteydi¹¹⁷.

Fermana göre, “*taşralılar*” on iki gün içerisinde başkenti terk etmek zorundaydılar. Bu uygulama sadece, İç Anadolu’dan Ankara civarından gelen ve diğer insanlar gibi kendi mesleklerini başkentte icra eden Katolik Ermenilere yönelikti. Osmanlı hükümeti ile Ermeni Patrikhanesi arasında yapılan görüşmelerde, Ermeni toplumu arasındaki düşmanlığın daha da büyüyerek artmaması için meseleye “*Katolik davası*” havasının verilmesinden kaçınılmıştır. Bu sebepten Katolik tabirinden söz edilmeyerek, yalnızca “*Ankaralılar*” tabirinin kullanılması Ermeni patriği tarafından teklif edilmiş, bu öneri hükümet tarafından da kabul edilmiştir¹¹⁸. Bu sırada Osmanlı Hükümeti, Nerses Vartabed’i görev yetkilerini aştığı için azletmiş, yerine Başpiskopos Karabet geçmişti. Ancak Başpiskopos Karabet de Katolik Ermenileri takip etmekte Nerses Vartabed’den geri kalmamıştır¹¹⁹.

Patrik Karabet fesat çıkaran Katoliklerin listelerinin bulunduğu bir “*Kebir Defter*” hazırlamaya girişmiştir¹²⁰. Bu Ermenilerden çok karışıklık çıkaran “*müfsitlerin*” yanına ayrıca “*mim*” harfi konulmuştur¹²¹. Bu Katoliklerden Tınkırzâdeler gibi meşhurları için özel fermanlar çıkarılırken, diğer ahali için ise genel fermanlar yayınlanmıştır¹²². İstisnalar sadece, yazılı olarak “*eski hatalarını tekrarlamayacaklarını*” bildirenler için uygulanmaktaydı. Gregoryen Patriği aynı zamanda “*ona itaat etmek istemeyenleri ihbar*

¹¹³ K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 8.

¹¹⁴ Y. G. Çark, *a.g.e.*, s. 81; K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 8.

¹¹⁵ L. Z. Nalbandian, *a.g.e.*, s. 37.

¹¹⁶ D. Kılıç, *a.g.m.*, s. 733.

¹¹⁷ E. Feigl, *a.g.m.*, s. 79.

¹¹⁸ K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 10-11; Bkz. D. Kılıç, *a.g.e.*, s. 148.

¹¹⁹ E. Feigl, *a.g.m.*, s. 80.

¹²⁰ BOA, HAT., nr. 1235/48038, 12 Temmuz 1828/29 Zilhicce 1243 (H).

¹²¹ K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 11.

¹²² Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 202.

edebilmek için” rahiplerin ve yardımcılarının isimlerini istemiştir. Bunların içinde yirmi beş rahip, bir piskopos¹²³ ve otuz beş kadar da esnaftan kişi bulunmaktaydı¹²⁴.

1828 yılı Mart ayında sürgün edilmeye başlanan Katolik Ermenilerin yolculukları 4 Nisan 1828 tarihinde Rusya ile savaş başladığından aciliyet kazanmıştır¹²⁵. Bu sırada Ermeni patriği Karabet, sürgüne gönderilen Katolik din adamlarından İstanbul’da olup da gizlenenleri bulup hükümete teslim için bir rahip görevlendirmiş¹²⁶, bu kişi Ermenileri bulabilmek için Müslüman kıyafeti giyerek dolaşmıştır¹²⁷.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre İstanbul’da binden fazla Katolik Ermeni ve yüz kadar rahip bulunmaktaydı¹²⁸. Ahmed Lütfi’nin bildirdiğine göre mürur tezkeresi memuru tarafından bildirilen rakam 1.800 olmakla birlikte Ermeni Patriği Karabet bu rakamın 2.445 olduğunu ifade etmektedir. Bu dönemde Osmanlı ülkesinde de 15.000 kadar Katolik bulunduğu anlaşılmaktadır¹²⁹. Bazı kaynaklarda söz konusu uygulamanın toplam 12.000 Katolik Ermeni’yi¹³⁰ bazılarında ise 40.000 Ermeni’yi kapsamına aldığı¹³¹ ifade edilmişse de bu konuda ciddi bir araştırma yapan K. Beydilli’nin de ortaya koyduğu gibi patrik tarafından verilen listede 1.068 aile ve 2.741 kişi yer almakta olup bu aynı zamanda evli olan Katoliklerin de sayısındır¹³².

Osmanlı yönetimi 1828 yılında, Katolik Ermenileri Anadolu’nun içlerine mecburi iskana tabii tutmuştur. Bazı önde gelen Katolik idareciler ise ölüm cezasına çarptırılmıştır. Osmanlı Devleti sürgün edilenleri “Ankaralılar” diye nitelendirmesine rağmen gerek Fransa gerekse Avusturya devletleri, Osmanlı’ya sert tepki göstererek meseleyi bir “Katolik davası” haline getirmeye çalışmışlardır¹³³. Sonunda Fransa hükümeti, sürgün edilen Katoliklerin İstanbul’da kalması, mallarının iadesi ve Katolik Ermeniler için patrik tayini hususunda baskı yapmaya başlamıştır. Bu sırada Rusya ile savaşın sürmesi, Osmanlı’yu bu konuda ister istemez tavizkâr davranmaya sevk etmiştir¹³⁴. Kısa süre sonra Doğu Anadolu’da Rus işgali üzerine bölgedeki Gregoryen Ermenilerin Ruslarla açık bir işbirliği içerisine girerek Osmanlı’ya ihanet etmeleri, Katoliklerin devlet nazarında sadakat içinde olacakları şeklindeki propagandalarını haklı çıkarmıştır. Hatta II. Mahmud tarafından sürgüne gönderilen Katolik Ermenilerin önde gelenleri Ahılkelek’te büyük oranda zayıf vermesine rağmen Osmanlı topraklarını kahramanca savunmaları, affedilmelerinde önemli bir etken olmuştur¹³⁵. Bunun üzerine sürgüne gönderilen Katolik Ermeniler geri dönmüşlerdir¹³⁶.

Yaşananlardan sonra artık Gregoryen ve Katolik Ermenilerin bir arada yaşamalarının mümkün olamayacağını iddia eden Fransa ve Vatikan, Osmanlı ülkesinde yaşayan Katoliklerin ayrı bir millet olarak tanınmaları hususunda ısrar etmeye başlamışlardır¹³⁷. Özellikle Fransa’nın meselenin peşini bırakmaya niyeti olmadığı ve konuyu ısrarla takip ettiği anlaşılmaktadır¹³⁸. Öte yandan İstanbul’daki Katolik Ermenilerle ilgili gelişmelere

¹²³ E. Feigl, *a.g.m.*, s. 79-80.

¹²⁴ K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 11.

¹²⁵ K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 21.

¹²⁶ BOA, HAT., nr. 1235/48044, 12 Temmuz 1828/29 Zilhicce 1243 (H).

¹²⁷ Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 203; D. Kılıç, *a.g.e.*, s. 148.

¹²⁸ Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 203.

¹²⁹ Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 202; ayrıca K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 12.

¹³⁰ E. Feigl, *a.g.m.*, s. 79.

¹³¹ Y. G. Çark, *a.g.e.*, s. 80-81.

¹³² K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 13.

¹³³ A. Türkan, *a.g.t.*, s. 112.

¹³⁴ K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 23-24; D. Kılıç, *a.g.m.*, s. 733.

¹³⁵ Çark, bu Katoliklerin sayısını 25 bin olarak kaydetmektedir. Bkz Y. G. Çark, *a.g.e.*, s. 87.

¹³⁶ K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 31.

¹³⁷ D. Kılıç, *a.g.m.*, s. 733; D. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 114 vd.

¹³⁸ Fransız elçiliğinin bu kapsamdaki girişimleri için bkz. BOA, HAT., nr. 1235/48042, 21 Haziran 1830/29 Zilhicce 1245 (H); BOA, HAT., nr. 1235/48053, 21 Haziran 1830/29 Zilhicce 1245 (H); BOA, HAT., nr. 1235/48046, 21 Haziran 1830/29 Zilhicce 1245 (H); ayrıca bkz. K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 28-29.

özellikle Viyana'daki Mihitaristlerin başında bulunan Azarian'ın (1826-1870) yönlendirmesi ve etkisi ile Avusturya hükümetinin de müdahil olduğu görülmektedir. Mihitaristlerin üzerinde durdukları en önemli husus Osmanlı ülkesindeki Katoliklerin tanınması mevzu idi. Bu amaçla Kayzer I. Franz'ın Osmanlı hükümetine başvurması önem arz etmekteydi. Mihitaristler bunun için matbaalarında bir broşür hazırlayarak çeşitli hususları dile getirmişlerdir. Nihayet 23 Nisan 1828 tarihinde Kayzer I. Franz, Osmanlı'ya başvurarak Katoliklerin ayrı bir millet olarak tanınmasını talep etmiştir¹³⁹.

Avusturya, Düzoğullarının sürgün edilmesine de tepki göstermiştir. Bu anlamda 1828 yılında Katoliklerin İstanbul'dan sürülmesi söz konusu olduğunda Avusturya elçisi tavassutta bulunmak üzere harekete geçmiş, Düzoğulları ailesinin sürülmesinden bahsetmiş ve serzenişlerini dile getirmiştir¹⁴⁰. Bu dönemde dikkat çeken bir diğer husus; Ankaralı tabir edilen Katoliklerin İstanbul'dan çıkarıldıkları dönemde İstanbul'da kalmaya hak kazanan Mihitarist Rahip Antonio Tany'nin Avusturya Büyükelçiliği'ne dini hizmet vermeye devam etmesidir¹⁴¹.

Ermeni Patriğinin bütün mücadelelerine rağmen Katolik Ermenilerin sayısı artınca Fransız elçisinin teşebbüsleri üzerine, 6 Ocak 1830 tarihinde II. Mahmud'un izniyle İstanbul'da bağımsız bir Katolik Ermeni Patrikhanesi kurulmuştur¹⁴². Bu süreçte Avusturya'nın ve Mihitaristlerin çabalarını da göz ardı etmemek gerekmektedir. Örneğin kaynaklardan anlaşıldığına göre Viyanalı Başpiskopos Aristaces Astaria'nın çabalarının da Ermeni Katolik Patrikliğinin 1830 senesinde bağımsız olabilmesinde ve Katolik Ermenilere Gregoryenlerle aynı hakların tanınmasında önemli bir katkısı olmuştur¹⁴³. Bu anlamda Avusturya hükümetinin yine Mihiteryanların girişimi ile II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen Katolik Ermeni Patriği seçimine müdahale ettikleri hatırlatılmalıdır¹⁴⁴. Bu süreçte Avusturya'nın özellikle Viyana ve Venedik Mihitaristlerinin telkinleri ile Don Andon Nurican'ı (Anton Nurigian) desteklediği anlaşılmaktadır. Bir kısım Katolik Ermeni ise Nurican'ın adaylığına sert bir şekilde karşı çıkmıştır¹⁴⁵.

Andon Nurican, 27 Şubat 1830 tarihinde dört aday arasında yapılan seçim sonucunda Katolik murahhasası olarak seçilmiş, sonuç, Papalık makamının onayına sunulmuştur. A. Nurican, 11 Temmuz 1830'da başpiskopos olarak takdis edilmiş¹⁴⁶, 6 Eylül 1830'da Papa VIII. Pie tarafından ilk İstanbul başpiskoposu olarak atanmış ve 12 Kasım 1830'da da İstanbul'a gelmiştir¹⁴⁷. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere 19 Kasım 1830'da Avusturya elçisi Baron Otenfels tarafından Osmanlı yönetimine verilen taktirde, Papaya bağlı olan Katoliklere gösterilen bazı müsaadelerden imparatorunun son derece memnun ve hoşnut olduğu, ayrıca diğer mezheplerin sahip oldukları müsaadelerin hepsinden onların da istifade ettirilmesinin Avusturya devletince de temenni edildiği ifade edilmiştir. Otenfels ayrıca Osmanlı ülkesindeki Katoliklere başpiskopos seçilen Don Andon Nurican adlı piskoposun İstanbul'a geleceğinden bahsetmiştir¹⁴⁸. Ancak Andon Nurican'ın Avusturya uyruklu olması sebebiyle II. Mahmud tarafından başpiskoposluk beratı ve resmi bir sıfat verilmemiştir. Hatta padişahın yabancı uyruklu bir kişinin başpiskopos seçilmesine çok sinirlendiği ve sürgünden dönen yerli Katoliklerden bir başpiskopos seçilmesini istediği anlaşılmaktadır¹⁴⁹. Bilahare 22

¹³⁹ İ. Feigl, *a.g.m.*, s. 66-71.

¹⁴⁰ A. Türkan, *a.g.t.*, s. 95.

¹⁴¹ E. Feigl, *a.g.m.*, s. 80.

¹⁴² Y. Ercan, *a.g.e.*, s. 58; S. Koçaş, *a.g.e.*, s. 117; Y. G. Çark, *a.g.e.*, s. 87; J. Whooley, *a.g.m.*, s. 418.

¹⁴³ E. Feigl, *a.g.m.*, s. 80.

¹⁴⁴ İ. Feigl, *a.g.m.*, s. 71.

¹⁴⁵ A. Türkan, *a.g.t.*, s. 142.

¹⁴⁶ E. Feigl, bu tarihi 6 Temmuz 1830 olarak kaydetmektedir. E. Feigl, *a.g.m.*, s. 80.

¹⁴⁷ Ahmet Türkan, "İstanbul'daki Katolik Ermeni Gruplarının Problemleri ve Papalığın Müdahaleleri (19. yy.)", *History Studies: International Journal of History*, Vol. 4, Issue 2, July 2012, s. 323-324.

¹⁴⁸ BOA, HAT, nr. 1235/48037, 19 Kasım 1830/3 Cemaziyelahir 1246 (H).

¹⁴⁹ A. Türkan, *a.g.m.*, s. 324.

Aralık 1830'da (5 Ocak 1831¹⁵⁰) aslen İstanbullu olan ve Papa yanlısı olmayan Hagopos Çukuryan isimli bir rahip Katolik Ermeni Patriği olarak atanmıştır¹⁵¹. Böylece II. Mahmud, 1831'de Ermeni Katoliklerini ayrı bir cemaat olarak kabul etmiştir¹⁵². Başlangıçta Adana'da kurulan patriklik daha sonra İstanbul'a taşınmıştır¹⁵³.

Katolik mezhebinin tanınmasından sonra sıra dışı bir uygulama dikkat çekmektedir. Bu da Katolik Ermeni cemaatinin iki kişi tarafından idare edilmesidir. Bunlar Sultan II. Mahmud tarafından berat verilen ve cemaatin Osmanlı yönetimi ile ilgili cismani-sivil işlerini yürütmekle görevlendirilen Patrik Hagopos Çukuryan ve Papalık tarafından tayin edilen ve cemaatin dinî işlerini yürüten ruhani Patrik Andon Nurican'dır. Esasen bu uygulama Osmanlı topraklarında yaşayan diğer gayrimüslim milletlerde görülen bir durum olmayıp zorunlu bir sürecin sonucunda ortaya çıkmıştır. Katolikler arasındaki bu iki başlılık ilerleyen süreçte Katolik Ermeni cemaatinin çeşitli sorunlar yaşamasının nedenini oluşturacaktır¹⁵⁴.

Avusturya'nın Katoliklere piskopos tayini hususunda müdahil olma çabasını sonraki süreçte sürdürmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda 10 Haziran 1831 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere Avusturya elçisi, Osmanlı hükümetine bir tahrir vermiştir. Hükümet tarafından konu tetkik edilerek "yabancı iltimasıyla piskopos tayininin uygun olmayacağından" bahsedilerek, Osmanlı topraklarında yaşayan Katoliklerin kendi aralarından piskopos seçmesinin uygun görüldüğü Avusturya elçisine bildirilmiştir. Bu hususta Osmanlı hükümetinin uygun bulduğu şekilde muamele yapılacağı ifade edilmiştir¹⁵⁵. Benzer şekilde Papalık da Osmanlı topraklarındaki Katolikler üzerindeki nüfuzunu devam ettirmek düşüncesini sürdürmüştür. Katolik Ermenilerin ruhani lideri olarak tayin ettiği Don Andon Nurican'ın vefatından sonra Katolik milleti tarafından üç aday belirlenerek Roma'nın onayına sunulmuştur. Ancak Papa XVI. Gregor, sunulan adaylar yerine 9 Nisan 1838 tarihinde Bogos Maruşyan'ı cemaatin ruhani liderliğine atamıştır¹⁵⁶.

Katolik Ermeni kilisesinin 1831 yılında kurulması, Osmanlı üzerindeki Fransız baskısının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda İstanbul'daki Katolik Ermeni Kilisesi'nin eski Fransız Büyükelçilik binasının bir uzantısı olması da Fransa'nın bu konudaki etkinliğini göstermesi bakımından ayrıca manidardır¹⁵⁷. Ancak Avusturya hükümetinin ve Mihitaristlerin Katolik Kilisesi'nin tanınmasında ve sonraki süreçte de etkin olmaya çalıştıkları gözden uzak tutulmamalıdır. Bu anlamda mesela 1835-45 arasında görev yapan cismani nitelikteki Katolik Ermeni patriklerinin ikisi Mihitarist ekolden gelen kişilerdir. Bunlardan 1835-1836 yılları arasında görev yapan Rahip Kirkor¹⁵⁸ Mihitaristlerin Viyana ekolünden, 1839-1845 yılları arasında görev yapan Rahip Karabet ise Mihitaristlerin Venedik ekolündendir. Katolik Ermenilerin sivil patriklerinin bir kısmı Mihitar Ekolu'nden olmakla beraber ruhani patrikler çoğunlukla Papalık yanlısı Propaganda Ekolu'nden seçilmişlerdir¹⁵⁹. Böylece bir kısım Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'nda Eçmiyazın ve Sis Katagigoslukları yanında, Roma ve Fransa'nın politik koruyuculuğu altına girmiştir¹⁶⁰.

¹⁵⁰ K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁵¹ Y. Ercan, *a.g.e.*, s. 96-97; B. Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 46; D. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 37; J. Whooley, *a.g.m.*, s. 419.

¹⁵² V. M. Kurkjian, *a.g.e.*, s. 362; Sonraki dönemlerde Osmanlı ülkesinde Protestan kilisesine geçenlerin adedi de gitgide artmış ve bu defa İngiliz elçisinin ısrarlı teşebbüsleri üzerine, Rus elçiliği ile Ermeni Patrikhanesinin itirazlarına rağmen, 1850 senesinde padişahın fermanı ile Protestan Ermeniler de ayrı bir topluluk haline gelmiştir. Bkz. K. Gürün, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁵³ K. Gürün, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁵⁴ A. Türkan, *a.g.m.*, s. 325.

¹⁵⁵ BOA, HAT., nr. 1235/48037, 10 Haziran 1831/29 Zilhicce 1246 (H).

¹⁵⁶ A. Türkan, *a.g.m.*, s. 325-326.

¹⁵⁷ E. Feigl, *a.g.m.*, s. 42.

¹⁵⁸ Vefat eden Katolik patriğinin yerine milletçe seçilen Rahib Kirkor'un 28 Nisan 1835'de atanması hakkında bkz. BOA, HAT., nr. 778/36472, 28 Nisan 1835/29 Zilhicce 1250 (H).

¹⁵⁹ A. Türkan, *a.g.m.*, s. 326.

¹⁶⁰ E. İltar, *a.g.m.*, s. 77-78.

Sonunda Vatikan ve Katolik devletler, Osmanlı ülkesindeki Katolik Ermenileri kendi himayelerine almayı başarmışlar, böylece Katolik Ermeniler, Doğu'da Katolikliğin koruyucusu haline gelmiştir.

Katolik milletinin esasını Ermeni Katolikler oluşturmaktaydı. Ancak Katolik kilisesi insanları ırk ve kökene göre ayırmadığından, Ermeni Katolik Kilisesi, Ermeni olmayan Katoliklere de açıktı. Dolayısıyla bütün Katolik Ermenilerin yanında Rum ve diğer Katolikler de bu makama bağlanmıştır¹⁶¹. Bu çerçeveden olmak üzere 1860 yılında Katolikliği kabul etmeyi düşünen bir kısım Bulgar da Katolik Ermeni Patrikliğine başvurmuşlardır. Ermeni Patriği Hasun Efendi, Bulgarlara ibadetlerinde Latince yerine kendi dillerini kullanacaklarını, Roma'dan özerk olacaklarını ve rahiplerinin de Bulgar olacağını vaat etmiştir. Böylece Bulgarlar da Katolik Ermeni Kilisesine bağlanılmışlardır¹⁶².

Osmanlı Devleti'nin, tebaasından bir grubun Katolikleşmesine eskiden beri devam eden düzenin bozulacağı veya yabancı bir devletin müdahalesine zemin hazırlayacağı gerekçesiyle eskiden beri karşı çıktığını ifade etmiştik. Peki devletin bu mezhebi süreç içerisinde tanınmasındaki tek sebep dış baskı mıdır? Kaynaklardan anlaşıldığına göre değildir. A. Cevdet Paşa'ya göre; özellikle XIX. yüzyılda Papalık devleti, sırf dini bir devlet olarak faaliyet göstermiştir. Katolik mezhebinde olan Hristiyanların birbirleriyle olan ilişkileri sadece din ve mezhep ilişkileri çerçevesinden devam etmiştir. Bu anlamda Ermeni Katoliklerle Roma'nın ilişkilerinde devlete ve toprak bütünlüğüne ait korkulacak veya kuşkulanan bir yönü kalmamıştır. Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlı idarecileri, Katolik Ermeni cemaatini tanımının devlete zarar vermeyeceğini düşünmüşlerdir.

Katolik mezhebindeki tebaanın aynı mezhepteki Batılı devletlere yakınlık göstermesi, savaş vs. durumlarda taraf tutması veya galibiyetlerini istemeleri de tam olarak bilinememektedir. Zaten yaşadığı devlette rahatı yerinde olan gayrimüslimlerin yalnızca mezhep ortaklığı yüzünden bir başka devlete ilgi göstermesi kolay değildir. Tüm bunlar düşünüldüğünde Osmanlı Devleti, Ermenilerin Katolikliğe geçmesini engellemek için alabildiğine şiddet uygulanmasını pek de uygun görmemiştir. Katoliklere karşı takınılan tavrın şiddet derecesine varmasında Gregoryen Ermenilerden devlet kademelerinde olanlar ile zengin sarafların kendi politikalarına uygun olarak Katoliklere cephe almalarının da etkisi olduğu anlaşılmaktadır¹⁶³.

Katolik Ermenilerin, Osmanlı yönetimi tarafından ayrı bir cemaat olarak tanınmasından bir süre sonra, bu kez Katolik Ermeniler arasında bazı sorunlar çıkmıştır. Katoliklerin Batılı devletlerin de etkisiyle “*Hasunistler*” ve “*anti Hasunistler*” şeklinde bir bölünme tehlikesi geçirdikleri anlaşılmaktadır¹⁶⁴. Kaynaklardan anlaşıldığına göre bu çatışmanın temelinde Ermeni dini usullerinin ve kilise kanunlarının Latinleştirilmesi çabası yatmaktadır. Bu alandaki son büyük çaba olarak adlandırılan Kardinal Andon Hasunyan (1809-1884) hareketine karşı Mihitar'ın okulunda yetişmiş olan Ermenilerin öncülüğünde güçlü bir tepki gelişmiştir¹⁶⁵.

İki Katolik grubun bu mücadelesi sırasında bir taraftan Fransız Büyükelçisi diğer taraftan da Rus Büyükelçisi bu mücadelede etkin rol oynamaya başlamıştır¹⁶⁶. Katolikler

¹⁶¹ M. B. Serbest, *a.g.m.*, s. 276.

¹⁶² D. Kılıç, *a.g.m.*, s. 733-734; M. B. Serbest, *a.g.m.*, s. 277.

¹⁶³ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s. 376.

¹⁶⁴ J. Whooley, *a.g.m.*, s. 419-420.

¹⁶⁵ Boğos Levon Zekiyan, *Ermeniler ve Modernite, Gelenek ve Yenileşme/Özgüllük ve Evrensellik Arasında Ermeni Kimliği*, (çev. Altuğ Yılmaz), Aras Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 98-99.

¹⁶⁶ Mithat Paşa'nın sadarete gelmesinden sonra Küpelyan görevinden istifa etmiş, eski Patrik Hasun tekrar makamına getirilmiştir. Ancak kısa süre sonra patrik Hasun istifa ederek Kardinal seçilmiş, yerine 12 Temmuz 1881 tarihinde Piskopos Azaryan Estepan (1881-1899) isimli bir kişi patrik olarak seçilmiştir. Bkz. BOA, İ.MMS., nr. 132/5727, 13 Temmuz 1881/15 Şaban 1298 (H).

arasındaki bu tartışmalarda Mihitaristlerin de önemli roller oynadıkları görülmektedir¹⁶⁷. Yine Katolik Ermenilerin resmi yayın organı olan “*Mecmua-ı Ahbar*”ı (Haberler Mecmuası) çıkaran Hovhannes Tolayan da Hasunyan’a karşı cephe almış, bir süre hapiste kalmıştır¹⁶⁸.

Hükümetin de aracılığıyla 1888’de iki Katolik grup birbirleriyle anlaşarak ayrılık hareketine son vermişlerdir¹⁶⁹. Zaten bu sırada 10 Eylül 1888 tarihinde Osmanlı hükümeti de Osmanlı ülkesinde bulunan Ermenilerden Katolik mezhebini kabul edenlerin nüfuslarının ayrılması sebebiyle kendilerine ayrıca muhtar tayini, tahsilat, mabed ve kabristan kurulması ile benzer konularda gerekli kolaylığın gösterilmesi hususunda karar alarak bu durumu görevlilere tebliğ etmiştir¹⁷⁰.

Bu süreç içerisinde Osmanlı Devleti tarafından, Gregoryen Ermenilere karşı bir itimat göstergesi olmak üzere 24 Mayıs 1860’da dini, milli ve ulusal meseleleri müzakere ve idare etmek için “*Ermeni Meclis-i Umumi-i Millisi*” (Ermeni Milleti Genel Meclisi) adı altında bir meclis kurulmasına izin verilmiştir¹⁷¹. Keza 30 Mart 1863 yılında kabul edilen “*Nizamname-i Milleti Ermeniyan*” ile Ermeni toplumu statülerini daha da sağlamlaştırmışlardır¹⁷². Katolik Ermeni nizamnamesinin düzenlenmesine ise 1911 yılında başlanmış, 1913 yılında bu çalışmalar bitirilmiştir¹⁷³.

Burada Mihitaristlerle ilgili bir hususu daha dile getirmek gerekmektedir. Türk-Ermeni ilişkilerinde Ermenilerin en önemli argümanlarından birisi olarak kabul edilen “*Musa Dağ’da Kırk Gün*” adlı romanın yazarı Franz Werfel, 1929 yılında Suriye ve Antakya gezilerinin akabinde Viyana’daki Mihitaristler ile irtibat kurmuştur. Mihitarist Peder Mesrob Hobzian, Viyana’daki merkezin kütüphanesindeki çeşitli eserleri tercüme ederek Franz Werfel’in eserinin şekillenmesini ciddi şekilde yönlendirmiştir¹⁷⁴.

Sonuç

Ermeniler arasında Hristiyanlık IV. yüzyılda İranlı Saint Gregor Lusavoriç tarafından yayılmaya başlanmıştır. Bu sebepten “*Gregoryen*” olarak adlandırılan Ermeni cemaati, Osmanlı idaresi altında Gregoryen milleti olarak örgütlenerek mevcudiyetlerini devam ettirmekte idiler. Osmanlı ülkesindeki Ermenilerin dini alanda en iyi zamanlarının 1461 ve 1630 yılları arasında geçtiği kabul edilmektedir. Ancak IV. Murat’ın saltanatına denk gelen 1631-32 yıllarından itibaren Ermenilerin arasında faaliyetlerini artıran ve bazı Ermenileri kendi kiliselerine davet eden Frenk din adamları sayesinde Haçlı Seferleri döneminde başlayan Katolik mezhebine geçişin daha da arttığı anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Fransız misyonerlerin çalışmaları, Katolik mezhebinin Ermeniler arasında yayılmasını ve Gregoryenler ile Katolikler arasında mezhep kavgaları çıkmasına zemin hazırlamıştır. XVIII. yüzyılın sonlarında Katolik Ermeniler, vaftiz, evlenme ve cenazelerini defnetme gibi dini ve sosyal bazı adetlerin Ermeni Patrikhanesinde yerine getirilmemesinden son derece rahatsızlık duymaya başlamışlardır. Osmanlı yöneticilerinin bu süreç içerisinde kısaca Katolik misyonerlerin yakalanması ve sınır dışı edilmesi, himayeci devletlere ve bu tür faaliyet içerisinde bulunan kişilere izin verilmeyeceğinin bildirilmesi, Katolikliğe geçenlerin sürülmesi, yurt dışında basılan ve ülke

¹⁶⁷ B. L. Zekiyan, *a.g.e.*, s. 98-99.

¹⁶⁸ Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, Ermeni Harfli Türkçe Metinler*, C. II, yay. haz. Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 169.

¹⁶⁹ S. Koçaş, *a.g.e.*, s. 117-118. J. Whooley, *a.g.m.*, s. 419-420; Y. G. Çark, *a.g.e.*, s. 266-267; L. P. Dabağyan, *a.g.e.*, s. 546.

¹⁷⁰ BOA, DH.MKT., nr. 1541/36, 10 Eylül 1888/4 Muharrem 1306 (H).

¹⁷¹ *Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri: Meşrutiyetten Önce ve Sonra*, (yay. haz., Mehmet Kanar), Der yayınları, İstanbul 2001, s. 9; yine bkz. E. Uras, *a.g.e.*, s. 156-159.

¹⁷² L. Z. Nalbandian, *a.g.e.*, s. 41; Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, 1878-1897*, 2. baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1986, s. 171; E. İlter, *a.g.m.*, s. 79.

¹⁷³ M. B. Serbest, *a.g.m.*, s. 277.

¹⁷⁴ İ. Feigl, *a.g.m.*, s. 69.

içine getirilmesi zararlı görülen kitapların yasaklanması, ele geçirilenlerin imhası gibi tedbirler aldıkları görülmektedir.

Alınan tedbirlere rağmen İstanbul'daki Ermeniler arasında 1780-1781 yıllarında Katolikliğe meyledenlerde ciddi bir artış görülmüştür. Dini yükümlüklerdeki kolaylıkların yanında özellikle ticaret ile uğraşan Ermenilerin maddi beklentiler sebebiyle Katolik mezhebini tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı ülkesindeki Ermeniler arasındaki mezhep mücadelesinde Gregoryenler özellikle Osmanlı idarecilerini arkalarına alarak Katolikleri cezalandırma yolunu tercih etmekteydiler.

Osmanlı'nın topraklarındaki Katoliklerle ilişkileri başta Fransa olmak üzere Avusturya ve İspanya gibi Katolik devletlerin aracılığı ve müdahalesi ile devam etmekteydi. Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki tesiri ve Katolik Ermenilere desteği, III. Selim dönemine kadar azalarak devam etmiş, Avusturya'nın desteği ise hiçbir zaman Fransa'nınki kadar etkili ve istikrarlı olmamıştır. Ancak özellikle patrik değişimi ve II. Leopold (1790-1792) tarafından Avusturya'da bir Ermeni kilisesinin açılması, Ermenilerin bu ülkeye de meyletmelerine sebep olmuştur. Bu dönemde Avusturya'nın Osmanlı ülkesindeki Katolik Ermeniler arasında nüfuzu da söz konusu idi. Örneğin 1799'da Katoliklere sıkı şekilde baskı ve takibat yapan Patrik Zaharya'nın azli Avusturya elçisinin ısrarı ile gerçekleşmiştir.

XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Batılı devletlerin, Osmanlı ülkesindeki Ermeniler üzerindeki müdahalelerini yoğunlaştırdıkları görülmektedir. 1810 yılında Katolik Ermeniler, Gregoryenlere birleşme teklifinde bulunmuşlardır. Ancak bu teklif Gregoryenler tarafından kabul edilmemiştir. 1812 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması'nın ardından da Ermenilerin bir kısmı Katolik olduklarını açıkça ilan etmişlerdir. Katolikliği kabul eden Ermenilerin bilgi, servet ve sanat bakımından toplumun önde gelenlerinden olduğu anlaşılmaktaydı. Bir kısım Ermeni'nin Katolikliği kabul etmesinden dolayı İstanbul Ermeni Patriği idaresindeki Gregoryen Ermeniler, Katolik Ermenilere düşman olmuşlardı.

Bütün kaynaklarda Osmanlı ülkesindeki Katoliklerin himayesi hususunda Fransa'nın öncü ve belirleyici ülke olduğu ifade edilmektedir. Bu anlamda örneğin Fransa, Katolik Ermenileri her türlü yardım ve himayeye mazhar kılmış ve onların Fransa'da sanat ve ticaret tahsillerini kolaylaştırmıştır. Ancak Katoliklerin himayesi hususunda Avusturya'nın rolünün de göz önünde tutulması gerektiği aşıkardır. Özellikle Sivaslı Mihitar'ın başlattığı ve öğrencilerinin devam ettirdiği Mihitarist hareket, gerek Trieste'de gerekse Viyana'da merkezler açtıklarında Avusturyalı yöneticiler tarafından himaye edilmiş ve desteklenmişlerdir. Gerek Venedik gerekse Viyana'da bulunan Mihitaristler son derece önemli faaliyetler gerçekleştirmiş ve Avrupa ile Ermeniler arasında bir köprü kurulmuştur. Viyana'da ticaretle uğraşan Ermeniler de mevcut idi. Ancak onlar hiç bir zaman Katolik Mihitaristler kadar etkili bir konuma sahip olamamışlardır. Mihitaristlerin Avusturya'da popüler olmaları ve hükümetle aralarını iyi tutmayı başarmaları esasen "yabancı" olmalarına bağlanmaktadır. Mihitarist din adamları, Avusturya'nın yerlisi olmamaları sebebiyle hanedan üyeleri ve yöneticiler tarafından günah çıkarmada tercih edilmekte idi. Bu durum Mihitaristlerin ülke siyaseti ile ilgili önemli bilgilere sahip olunmasını ve etkin politikalar üretmesini sağlamıştır. Viyana'daki Mihitaristler, Katolik Ermenileri himaye hususunda Avusturya hükümetlerini teşvik ederken, Avusturya da hem kendi ülkesindeki Ermenilerin ticari faaliyetlerinden fayda sağlamakta hem de Osmanlı ülkesindeki gelişmelere müdahil olma fırsatı elde etmekteydi.

Bu süreçte Mihitaristlerin dünyanın çeşitli bölgelerinde özellikle de Orta Doğu'daki eğitim faaliyetleri Avusturya Devleti tarafından desteklenmiştir. Keza 1815 yılında Osmanlı ülkesinde henüz Katolik Ermeni Cemaati tanınmamışken yine Avusturya'nın desteği ile İstanbul'da Mihitaristlerin bir okulu açılmıştır.

Osmanlı ülkesindeki Katolik Ermenilerin yaşadığı sorunlarda özellikle Viyana'daki Mihitaristlerin başında bulunan Azarian'ın (1826-1870) yönlendirmesi ve etkisi ile Avusturya hükümetinin de müdahil olduğu görülmektedir. Mihitaristlerin üzerinde

durdukları en önemli husus Osmanlı ülkesindeki Katoliklerin ayrı bir cemaat olarak tanınması mevzusu idi. Bu amaçla Kayzer I. Franz'ın Osmanlı hükümetine başvurması önem arz etmekteydi. Mihitaristler bunun için matbaalarında bir broşür hazırlayarak çeşitli hususları dile getirmişlerdir. Nihayet 23 Nisan 1828 tarihinde I. Franz, Osmanlı'ya başvurarak Katoliklerin ayrı bir millet olarak tanınması talep edilmiştir. Keza Avusturya hükümeti, bazı Ermeni Katoliklerin sürgün edilmesine de tepki göstermiştir. Bu anlamda 1828 yılında Katoliklerin İstanbul'dan sürülmesi söz konusu olduğunda Avusturya elçisi tavassutta bulunmak üzere harekete geçmiş ve Düzoğulları ailesinin sürülmesi hususunda rahatsızlığını dile getirmiştir.

Gregoryen Ermeni Patrikliğinin bütün karşı koymalarına rağmen Katolik Ermenilerin sayısı artınca Fransız elçisinin teşebbüsleri üzerine, 6 Ocak 1830 tarihinde II. Mahmud'un izniyle İstanbul'da bağımsız bir Katolik Ermeni Patrikhanesi kurulmuş, Katolik cemaati Osmanlı Devleti'nce resmen tanınmıştır. Bu anlamda II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen Katolik Ermeni Patriği seçimine yine Mihitaristlerin girişimi ile Avusturya hükümetinin müdahale ettiği görülmektedir. Bu süreçte Avusturya'nın özellikle Viyana Mihitaristlerinin telkinleri ile Andon Nurican'ı desteklediği anlaşılmaktadır. Andon Nurican yapılan seçim sonucunda Katolik murahhasası olarak seçilmiştir. Ancak Andon Nurican'ın Avusturya uyruklu olması sebebiyle II. Mahmud tarafından başpiskoposluk beratı ve resmi bir sıfat verilmemiştir. Onun yerine aslen İstanbullu olan Patrik Hagopos Çukuryan Katolik Ermeni Patriği olarak atanmıştır.

Gerçekleştirilen atama sorunları çözmemiş, Ermeni Katolik cemaati iki kişi tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bunlardan birincisi Sultan II. Mahmud tarafından berat verilen ve cemaatin Osmanlı yönetimi ile ilgili sivil-cismani işlerini yürüten Patrik Hagopos Çukuryan ve diğeri Papalık tarafından tayin edilen ve cemaatin dinî işlerini yürüten ruhani Patrik Andon Nurican'dır. Bu durum esasen Avusturya ve Mihitaristlerin etkinliğini göstermesi bakımından önemlidir. Katolikler arasındaki bu iki başlılık ilerleyen süreçte Katolik Ermeni cemaatinin çeşitli sorunlar yaşamasının nedenini oluşturmuştur.

Avusturya hükümeti ve Mihitaristlerin, Ermeni Katolik Kilisesi üzerindeki etkinliğini sürdürme çabasını sonraki süreçte gözlemlemek mümkündür. Bu anlamda mesela 1835-45 arasında görev yapan cismani nitelikteki Katolik Ermeni patriklerinden birisi Viyana diğeri Venedik Mihitarist ekolden gelen kişilerden seçilmiştir. Katolik Ermenilerin sivil patriklerinin bir kısmı Mihitar ekolünden olmakla beraber ruhani patrikler çoğunlukla Papalık yanlısı ekolden gelmiştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda bir kısım Ermeni, Roma, Fransa ve Avusturya'nın politik koruyuculuğu altına girmişlerdir. Bu durum kısa süre sonra Ermenileri, Avrupalı devletlerin politikalarının bir parçası haline getirmiştir.

KAYNAKÇA

1) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

- C.ADL., nr. 59/3572, 19 Eylül 1800/29 Rebiülahir 1215 (H).
C.ADL., nr. 64/3869, 23 Eylül 1793/16 Safer 1208 (H).
C.ADL., nr. 9/577, 25 Mayıs 1794/24 Şevval 1208 (H).
C.ZB., nr. 21/1011, 3 Ekim 1818/2 Zilhicce 1233 (H).
DH.MKT., nr. 1541/36, 10 Eylül 1888/4 Muharrem 1306 (H).
HAT, nr. 1235/48037, 19 Kasım 1830/3 Cemaziyelahir 1246 (H).
HAT., nr. 1197/47011, 7 Ekim 1818/6 Zilhicce 1233 (H).
HAT., nr. 1235/48037, 10 Haziran 1831/29 Zilhicce 1246 (H).
HAT., nr. 1235/48038, 12 Temmuz 1828/29 Zilhicce 1243 (H).
HAT., nr. 1235/48042, 21 Haziran 1830/29 Zilhicce 1245 (H).
HAT., nr. 1235/48044, 12 Temmuz 1828/29 Zilhicce 1243 (H).
HAT., nr. 1235/48046, 21 Haziran 1830/29 Zilhicce 1245 (H).
HAT., nr. 1235/48053, 21 Haziran 1830/29 Zilhicce 1245 (H).
HAT., nr. 1253/48461, 12 Aralık 1814/29 Zilhicce 1229 (H).
HAT., nr. 1294/50241, 7 Ekim 1820/29 Zilhicce 1235 (H).
HAT., nr. 1314/51203, 19 Ekim 1819/29 Zilhicce 1234 (H).
HAT., nr. 778/36472, 28 Nisan 1835/29 Zilhicce 1250 (H).
İ.MMS., nr. 132/5727, 13 Temmuz 1881/15 Şaban 1298 (H).

2) Kitap ve Makaleler

- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet (Osmanlı Tarihi)*, C. I, (yay. haz. Dündar Günday-Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1994, s. 374.
- Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. I, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayını, (Yeni yazıya aktaran Ahmet Hezarfen), İstanbul 1999, s. 202.
- Ahmet Refik, “Türkiye’de Katolik Propagandası (Hazine-i Evrak Vesaikine Nazaran)”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, No: 5 (82), 14. sene, (Eylül 1340), s. 257-276.
- BADZİK, Stephen K., *Mekhitarist Congregation in Vienna a Historical Survey*, Mekhitarist Press in Vienna, Viyana 1991.
- BARDAKÇIAN, Kevork B., *The Mekhitarist Contributions to Armenian Culture and Scholarship*, Middle Eastern Department, Harvard College Library, 1976.
- BEYDİLLİ, Kemal, *II. Mahmud Devri’nde Katolik Ermeni Cemâati ve Kilisesi’nin Tanınması (1830)*, (yayınlayanlar Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin), Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyeti Bölümü Yay., 1995.
- CÖHCE, Salim, “Osmanlı Ermeni Toplumunda Siyasallaşma Çabaları”, *Ermeni Araştırmaları*, C. 2, Sayı 8, (Kış 2003), s. 37-67.
- ÇARK (ÇARKÇIYAN), Gamidas, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453-1953)*, Yeni Matbaa, İstanbul 1953.
- DABAĞYAN, Levon Panos, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, 5. baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- DEVECİ BOZKUŞ, Yıldız, “Bir Başka Açıdan Ermenilerde Din”, *Ermeni Araştırmaları*, C. 4, S. 14-15, Yaz - Sonbahar 2004, s. 115-130.
- ERCAN, Yavuz, “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, (edt. Hasan Cemal Güzel), Yeni Türkiye yayını, Ankara 2000, s. 145-161.

- ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi yayını, Ankara 2001.
- ERDOĞAN, Sandy Zurikoğlu, "Mikhitaristlerin Viyana'daki 200. Yıldönümü", "Agos", Sayı:793, <http://akunq.net/tr/?p=6397>, (Erişim Tarihi 21.06.2016).
- ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Kültür Yayını, İstanbul 1977.
- Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri: Meşrutiyetten Önce ve Sonra*, (yay. haz., Mehmet Kanar), Der yayınları, İstanbul 2001.
- ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, Ağaç yayıncılık, İstanbul 1992.
- FEİGL, Erich, "Ermeni Milli Kilisesinin Zaferi ve Trajedisi", *Ermeni Araştırmaları*, S. 2, (Haziran-Temmuz-Ağustos 2001), s. 65-88.
- FEİGL, İnanç, "Şarklı Benediktenler Katolik Ermeni Mehiteryan Örgütünün Viyana Kolu ve Arşivi", *Balkanlar ve İtalya'da Şehir ve Manastır Arşivlerindeki Türkçe Belgeler Semineri (16-17 Kasım 2000)*, TTK Yay., Ankara 2003, s. 53-77.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu, Özel Sayısı II*, (Mart-Nisan 2001), Yıl: 7, S. 38, s. 633-638.
- GÖYÜNÇ, Nejat, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul 1983.
- GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Rüstem yayınevi, Beşinci basım, İstanbul 2001.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, TTK yayını, Ankara 2001.
- <http://www.pangaltilisesi.k12.tr/hakkinda/hakkinda.html> (Erişim Tarihi 21.06.2016).
- İLTER, Erdal, "Ermeni Kilisesi ve Terör", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, (Tarihten Bir Kesit-Özel Sayı)*, (MEB yayını), Yıl: 4, S. 38, (Nisan 2003), s. 75-89.
- KHAN, Arshi, "Osmanlı İmparatorluğu: Çokkültürlülüğün Doğulu Mimarı", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, (edt. Hasan Cemal Güzel), Yeni Türkiye yayını, Ankara 2000, s. 171-181.
- KILIÇ, Davut, "Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesinin Kuruluş Faaliyetleri", *Yeni Türkiye, (Ermeni Sorunu Özel Sayısı II)*, S. 38, (Mart 2001), s. 726-734.
- KOÇAŞ, Sadi, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Altınok Matbaası, Ankara 1976.
- KURKJIAN, Vahan M., *A History of Armenia, The Armenian General Benevolent Union of America* Yayını, 1958.
- KÜÇÜK, Cevdet, "Osmanlı Devleti'nde "Millet Sistemi""", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu, Özel Sayısı II*, (Mart-Nisan 2001), Yıl: 7, S. 38, s. 692-701.
- KÜÇÜK, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, 1878-1897*, 2. baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1986.
- "Mığitar" md. Meydan-Larousse, C. VIII, Meydan yayınevi, İstanbul 1990, s. 718.
- "Mikhithar", md., *Ana Britannica*, C. XXII, Ana Yayıncılık ve Encyclopedia Britannica yayını, İstanbul 1994, s. 356.
- NALBANDIAN, Louise Ziazan, *The Armenian Revolutionary Movement of the Nineteenth Century; The Origins and Development of Armenian Political Parties*, (Stanford University PHD.), (UMI Dissertation Services), Ann Arbor 1959.
- ÖZKAN, Selim Hilmi, "Hristiyan Birliği Projeleri ve Ermeniler(XVII ve XVIII. Yüzyıl)", *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı 2: Sayı 61*, Eylül -Aralık, 2014, ss. 1313-1320.
- ÖZKAN, Selim Hilmi, " XVII. Yüzyılın Sonlarında Hristiyan Birliği Projesi ve Türk-Fransız İlişkileri" *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, Mayıs, 2009, ss. 61-72.

- PAMUKCİYAN, Kevork, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, Ermeni Harfli Türkçe Metinler*, C. II, yay. haz. Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul 2002.
- PAMUKCİYAN, Kevork, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar*, C. III, (yay.haz. Osman Köker), Aras Yayıncılık, İstanbul 2003.
- PITTIONI, Manfred, “Turkish Documents in The Monastery and City Archives of Italy and The Balkans”, *Balkanlar ve İtalya’da Şehir ve Manastır Arşivlerindeki Türkçe Belgeler Semineri (16-17 Kasım 2000)*, TTK Yay., Ankara 2003, s. 46-51.
- POLVAN, Nurettin, *Türkiye’de Yabancı Öğretim*, C. I, MEB yayını, İstanbul 1952.
- PURGSTALL, Baron Joseph Von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. VII, (yay. haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985.
- SAĞIRLI, Abdurrahman, “Ermenileri Katolikleştirme Çalışmaları ve Sonuçları Hakkında 1778 Yılında Hazırlanan Bir Rapor”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, C. III, (yay. haz. M. Metin Hülagü vd.), Erciyes Üniv. yay., Kayseri 2007, s. 145-159.
- SERBEST, Murat Bürkan, “Osmanlı’da Ermeni Katolik Kilisesi ve Toplum”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, C. III, (yay. haz. M. Metin Hülagü vd.), Erciyes Üniv. Yay., Kayseri 2007, s. 272-279.
- ŞAHİN, Gürsoy, “Sivaslı Mihitar (1676-1749), Mihitaristler ve Ermeni Milliyetçiliğine Katkıları”, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, C.II, (Yay. Haz. Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan), Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2009, s. 241-284.
- ŞAHİN, Gürsoy, “Venedik’in Ermeni Meselesindeki Rolü Hakkında”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 27-28, 2007, s. 101-119.
- ŞAHİN, Gürsoy, *Osmanlı Devleti’nde Katolik Ermeniler, Sivaslı Mihitar (1676-1749) ve Mihitaristler*, IQ Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2008.
- ŞAHİN, Recep, *Tarih Boyunca Türk İdarelerinde Ermeni Politikaları*, Ötüken Yayını, İstanbul 1988.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut, “Ölümünün 50. Yılında M. Cevdet İnançalp 1883- 1935”, “Ermeni Mesâ’î-i ilmiyesi Venedik’te Sain Lozare Dervişleri Akademisi”, *Tarih ve Toplum*, 23 (Kasım 1985), s. 21-27.
- TÜRKAN, Ahmet, “İstanbul’daki Katolik Ermeni Gruplarının Problemleri ve Papalığın Müdahaleleri (19. yy.)”, *History Studies: International Journal of History*, Vol. 4, Issue 2, July 2012, s. 317-341.
- TÜRKAN, Ahmet, *İstanbul’da Ermeni Cemaatleri Arasındaki Dini ve İdari İhtilaflar ve Tartışmalar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2011.
- URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 1987.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/II. Kısım, TTK Yay., Ankara 1988.
- ÜSTÜN, Mustafa Tayfun, “The History of the Armenian Community in Lebanon: From “Refugee Camps” To “Neighbourhoods”, *Asia Minor Studies*, C. 5, S. 9, (Ocak 2017), s. 93-108.
- WHOOLEY, John, “The Armenian Catholic Church: A Study In History And Ecclesiology”, *The Heythrop Journal*, Volume (C.) 45, Issue (S.) 4, October 2004, s. 416–434.
- YILMAZ, Durmuş, *Fransa’nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*, Selçuk Üniv. Yay., Konya 2001.
- ZEKİYAN, Boğos Levon, *Ermeniler ve Modernite, Gelenek ve Yenileşme/Özgüllük ve Evrensellik Arasında Ermeni Kimliği*, (çev. Altuğ Yılmaz), Aras Yayıncılık, İstanbul 2001.